

Markója Csilla

GEREVICH TIBOR GÖRBE TÜKRÖKBEN¹

*Egy monumentális Bacchus-torzó
Gosztonyi Ferencnek*

„A római iskola néven elhíresült művészcsoporthoz szellemi atyja, a tagok által egyszerűen és oly jellemzően csak »gazdánk«-nak nevezett Gerevich Tibor a huszadik század talán legnagyobb hatású művészettörténésze volt.” Így kezdi Molnos Péter 2006-ban megjelent *Aba-Novák* könyvének *Itália tájain* című fejezetét.² A kis-monográfia írójának nem is titkolt célja kiszabadítani *Aba-Novák Vilmos* művészetét az előítéletek csapdjából, ezzel abba a rehabilitációs szándékú áramlatba illeszkedve, mely mostanában a két világháború közötti időszakot, a magyar konzervatív hagyományt és prominenseit veszi górcső alá.³ Habár kétlem, hogy bármilyen olvasás, vagy *ráolvasás* révén egy csapásra felszámolhatnánk előítéleteinket, vagy megakadályozhatnánk sérelmek, keserű történelmi tapasztalatok visszavetítését, nyilvánvalóan itt az ideje, hogy legalább megpróbáljuk.

Talán nem is feltétlen ítéleteink aszketikus visszafojtásával. Mindig jókat derültem Thausing doktrínáján⁴, mely szerint jobb, ha a „szép” szó a művészettör-

¹ Ez a tanulmány a Bolyai János János Kutatási Ösztöndíj (Magyar Tudományos Akadémia) támogatásával készült. / This paper was supported by the János Bolyai Research Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences. Horváth Béla művészettörténész hagyatéka az UNIQA Biztosító Zrt. segítségével vált kutathatóvá az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetben. Itt szeretnék köszönetet mondani Bardoly Istvánnak, Tímár Árpádnak, Nóvé Bélának, Kerny Teréziának, Orbán Líviának, Rozsondai Marianne-nak, Babus Antalnak, Debreceni-Droppán Bélának a számos formában megnyilvánuló segítségükért. Hálás köszönet illeti azokat a levéltárosokat, akik lehetővé tették a digitális másolatkészítést a munkához nélkülözhetetlen forrásokról.

² Molnos Péter: *Aba-Novák Vilmos*. Budapest, 2006. 28.

³ Számos más alapvető publikáció mellett ide tartozik két monumentális vállalkozás is, az időbeli határokat a századfordulóig kitolódó, Romsics Ignác szerkesztésében megjelent: *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948* című tanulmánykötet, és a Gyurgyák János jegyezte *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Mindkét mű alkotói objektív, elfogulatlan történelmi megközelítést tartanak egyedül elfogadhatónak, hogy kinek mennyire sikerült, arról recenziók sokasága tudósít, melyeket szintén érdemes lenne ilyen szempontból megvizsgálni.

⁴ Moritz von Thausing 1873-ban tartotta székfoglaló beszédét a bécsi egyetemen, melynek egyik mondata szállóigévé vált: „Ich kann mir die beste Kunstgeschichte vorstellen, in der das Wort »schön« nicht vorkommt.” Erről a most kissé elbagatelizált problémáról ld. bővebben: „A művészettörténész számára a »szép« a tiltott szavak közé tartozik...” Marosi Ernővel beszélget Schulcz Katalin. *Élet és Irodalom*, 1996. március 8. 8.

ténész szótárából hiányzik. Elképzelttem ezt a kettős életű filoszt, a tudományos ethosz Jekyll és Hyde-ját, ahogy nappal zord objektivitással, éjjel viszont heves szerelemmel tanulmányozza tárgyát. Ne tegyük fel inkább a tréfásan filozofikus kérdést: ítéleteink márpedig vannak, hogyan lehetségesek? És hogyan lehetséges, hogy másokéi annyira mások?

Gerevich Tibor az 1930-as években.

Megidézett eleink is csak vágytak az elfogulatlanságra, a művészetnél maradva például Klebelsberg Kuno kultuszminiszter, aki szerint „A magánmecénásnak jogában áll művásárlásainál és rendeléseinél saját ízlését követni, az állami kultúrpolitikusnak ellenben, aki közpénzekkel dolgozik, minden irányzattal szemben igazságosnak kell lennie.”⁵ Vagy Hóman Bálint, aki ugyanezt fejtette ki 1933-ban, az általa alapított Nemzeti Képzőművészeti Kiállítások sorozatának beköszöntőjében: „Korunk művészetpolitikusa a legújabb kori kultúrtörténeti fejlődés sokszínűsége és a művészi szubjektivitás fokozottabb érvényesülése következtében egymás mellett élő különböző irányok és felfogások értékelésénél kénytelen saját egyéniségét háttérbe állítva a teljes tárgylagosság álláspontjára helyezkedni.”⁶ Ez utóbbi megfogalmazás már elég árulkodó: *kénytelen*, mondja, *kénytelen saját egyéniségét háttérbe* állítani. És milyen rosszul hangzik a művészi *szubjektivitás* is: mint valami szitokszó. És vajon nem vágja-e rögtön ő maga agyon egyik szavával a másikat, mikor megjegyzi, hogy „e célkitűzés megvalósítására azonban egyrészt nemzeti szempontból irányt kellett mutatni a művészeknek, másrészt a társadalom lehető széles rétegeit rá kellett nevelni a művészet szeretetére és igénylésére?”⁷ Túl a második tagmondat valahogy közelebbről is ismerősen csengő, már-már pártállami didaxisán, vajon nem áll-e kibékíthetetlen ellentétben az előbb használt *különböző irányok* kifejezéssel az, hogy *irányt mutatni* és pedig *nemzeti szempontból*?

És vajon Gerevich Tibor és az általa hol félhivatalosan, hol hivatalosan jegyzett lap, a *Szépművészet* megfelelt-e a szerkesztői beköszöntőben felállított követelménynek, miszerint „a Szépművészet irányok felett áll. Csak a jó és a rossz művészet ab-

⁵ Klebelsberg Kuno: Monumentális műalkotások nehéz időkben. *Pesti Napló*, 1926. január 31. 6. Hasonló tartalmú megnyilatkozásáról többről is tudunk, pl. Klebelsberg az Országos Nemzeti Klub kérésére kifejtett nézeteit Sinkó Katalin idézi: *Nemzeti Képtár*. Budapest, 2009. 36.: 259. lábjegyzet.

⁶ Idézi a *Szépművészet* valószínűleg Gerevich Tibortól származó írása: Hóman Bálint a művészetéről. *Szépművészet*, 2, 1941, 6. 133.

⁷ Uo.

szolút kritériumát ismeri el. [...] Mindenkit egyformán fogunk szolgálni, kiszolgáltatni azonban senkit”⁸

Szép szavak, amelyeknek azonban épp az ellenkezője igaz. Akár a kétségkívül nemes szándékokkal telt, tiszteletreméltó Klebelsberget, akár a jóval kevésbé jóhiszemű és jóval kevésbé makulátlan Hóman Bálintot, akár a nagy formátumú, ambiciózus Gerevich Tibort vesszük, az előbb feltett kérdésekre egyértelmű *nemmel* kell válaszolnunk, akkor is, ha ez a *nem* különböző mértékekkel mérhető, különböző árnyalatokat fed. Csupán az utolsó mondat második fele igaz valamely groteszk értelemben: Gerevichnek 1942-ben már valóban senkit nem kellett kiszolgáltatnia. Nem túlzás, hogy egyetlen mozdulatára templomok nőttek ki, vagy kerültek elő a földből, hogy egy szavára országos pályázatokat írtak ki, köztéri szobrokat emeltek. Gerevich komoly hatalommal

Hóman Bálint, 1932. KÖH, Tudományos Irattár.

rendelkezett az állami ösztöndíjak, a nemzetközi kiállítások, tehát a művészeti elit szelekciója és az országimázs tekintetében éppúgy, mint a műemlékügy, az oktatás vagy a templomok, középületek dekorálása terén. Még ha az egyes rendeleteket, előterjesztéseket felettesei írták is alá, nem volt döntés, mely őt megkerülhette volna, az ötletek nagy része tőle származott. A *Szépművészet* egyik kishírében⁹ beszámol az Országos Egyházművészeti Tanács aktuális üléséről, mely szervezetnek Lepold Antal barátja mellett ő volt a világi elnöke. Összeszámoltam: csak 1942-ben az ET 15 templomépítkezést hagyott jóvá, 8 templomkifestési megbízást adott ki Gerevich-közeli kortárs művészeknek, 5 templom restaurálásáról döntött, köztük a győri székesegyházról, 6 vallási tárgyú köztéri szobor az évi felállításáról, továbbá 5 templomi üvegablak vagy mozaik elkészültéről és egy országos pályázat eredményeiről számolt be. Gerevich képzőművészeti és műemléki kérdésekben a két világháború közötti időszak szürke eminenciása volt, kultuszminiszterek tanácsadója, bizottságok és delegációk elnöke, diplomata és kultúrpolitikus, saját egyetemi tanszékkal és saját folyóirattal. A legnagyobb akciórádiusszal a valaha volt magyar művészettörténészek közül kétségkívül Gerevich Tibor rendelkezett.

⁸ Gerevich Tibor szerkesztői beköszöntője a Művészeti élet rovatban. *Szépművészet*, 2, 1942. 6. 146.

⁹ *Szépművészet*, 3, 1942, 8. 265–266.

Ehhez képest eléggé meglepő, mily kevésbé foglalkoznak a történészek Gerevich szerepével, kimagasló jelentőségével. Olyannyira, hogy az avatatlan olvasó T. Kiss Tamás Klebelsberg-olvasókönyvének előszava alapján akár még azt is hiheti, hogy a római iskolát Klebelsberg találta ki: „Klebelsberg az új formát a közép-osztály felső körei által is elfogadott »olaszországi iskolában« találta meg. A kormányzat és a VKM által felülről elindított és tudatosan épített, hivatalossá tett művészeti irányzat az olasz neoklasszicizmust, az olasz fasiszta kormányzat által támogatott novecentót igyekezett – többnyire egyházi témák felhasználásával – a modernség példaképévé tenni. [...] A miniszteri támogatás révén a római ösztöndíjasok egy részéből az 1920-as évek legvégén szerveződött egy művészgárda, amely megteremtette az ún. római magyar stílust”, amely ráadásul T. Kiss szerint a „leginkább a szobrászatban hódított”.¹⁰ Egy pillanatra még a művészettörténész is elbizonytalanodik: ugyanarról beszélünk? A Gerevich alapította római iskoláról, melynek legkiemelkedőbb alakja, hovatovább nemzetközi hírnévre is szert tett sztárja a festőművész Aba-Novák Vilmos volt? A szövegvégi jegyzeteket böngészve azonban megnyugodhatunk, a szerző ismeri a fent nevezetteket, még ha erről egy csupán apró betűvel, de P. Szűcstől szó szerint átvett mondatból értesülünk is.¹¹ Csak szemlátomást nem tartotta igazán fontosnak ezt a szerepet. Pedig Gerevich nem csupán a római iskola ötletével járult hozzá a klebelsbergi kultúrpolitikához. Egy 1919 októberében, tehát még Huszár Károly kultuszminisztersége alatt kelt levélben Gerevich már így sürgeti a címzettet: „hiszen a miniszterrel történt megállapodás szerint az ol.-magy. kapcsolatok felvételének kiindulópontja a római intézet.”¹² Gerevich Klebelsberg idejére már megkerülhetetlenné tette magát olasz-magyar ügyekben, mint kezdeményező, és mint közvetítő egyaránt. Kapcsolatukról a legtöbbet Ujváry Gábortól tudhatjuk meg, aki a történészek között szinte egyedülként foglalkozik Gerevich Tiborral. Ujváry levéltári kutatásokon alapuló tanulmányai elsősorban a „tudós kultúrpolitikus római

Klebelsberg Kuno, 1921.
KÖH, Tudományos Irattár.

¹⁰ *Klebelsberg Kuno*. Szerk. T. Kiss Tamás. Budapest, 1999. 56. A szerző több tucat írást közölt már Klebelsbergéről.

¹¹ A mondatot eredeti helyén lásd P. Szűcs Julianna: *Az idézőjel csapdája*. Budapest, 1989. 232.

¹² Ld. Bardoly István: „Teljes győzelem, az egész gyűjtemény a miénk.” Gerevich Tibor és az esztergomi Keresztény Múzeum című tanulmányát jelen számunkban, 44. lábjegyzet.

kalandjait” taglalják.¹³ A szerző Gerevich munkásságából a pozitív, építő jellegű momentumokra koncentrál: a rehabilitáció alkímiai folyamatai óhatatlanul mindenkit megneemesítenek. A magyar művészettörténeti irodalom Gerevich-portréja azonban soha nem nélkülözte az árnyakat és árnyalatokat.¹⁴ Gerevich alakját már a kortársak is rendkívül ellentmondásosnak látták, a személye körül rendre felcsapó viták balról és jobbról egyaránt érték. Gerevichet nem csupán közismert németellenessége miatt igazolták 45 után. Abban, hogy megőrizhette katedráját, jelentős szerepe lehetett Fülep Lajosnak, annak az embernek, aki soha egy szemernyi engedményt sem tett annak a kurzusnak, melyet úgy elítélt belső emigrációvá fajult lelkeszi pályája során, s amelyet Gerevich reflektálatlan odaadással képviselt. A végletekig gerinces, aszketikus Fülep és a simulékony, hedonista Gerevich mindenben ellentétei lehettek egymásnak. Fülepnek csak egy szavába került volna, hogy Gerevichnek távoznia kelljen, aki valószínűleg nem bölcs beletörődéssel, hanem halálos keserűséggel és szorongással, nota bene félelemmel¹⁵ élte meg mindannak a bukását, amiben hitt, és amit szeretett, mert minden opportunizmusa mellett – és erre a későbbiekben még ki szeretné térni – Gerevich hívő lélek volt, elkötelezett és a maga gátlástalan, machiavellisztikus módján elhúzó is. A megvesztegethetetlen Fülep talán éppen ezt az italoaffiliával játékosan körülírt (oh, Tibério!) hűséget értékelte a legtöbbre Gerevichben, pedig ennek közvetlen báját idővel némileg korrumpálta az a hatalom, amire Gerevich szert tett. Akárhogy is, Fülep nem csak ebben a döntő pillanatban állt ki Gerevich mellett, hanem a sötét 1954-es esztendőben a sírja mellé is odaállt. Búcsúztatója végén, mely ugyan szűkszavú volt és merev, de egyetlen érdemét sem vitatta az elhunynak, a következőket mondta: „A temetéseken elhangzani szokott jelzők a nagy hiányról, a pótolhatatlan veszteségről ezúttal frázistalanul igazak: a művészettörténelem tudományának minden művelője, akármilyen pártállású, érzi a szakmánkat ért nagy veszteséget, és azt is, hogy az ő távozásával támadt hiányt

¹³ Ujváry Gábor: Egy tudós kultúrpolitikus kalandjai Rómában és a magyar hivatalokban (Gerevich Tibor és a római Magyar Akadémia) „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szőrényi László LX. születésnapjára*. Főszerk. Jankovics József. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007. 1493–1516. www.iti.mta.hu/szorenyi60.html – ugyanaz: Ujváry Gábor: Egy tudós kultúrpolitikus kalandjai Rómában és a magyar hivatalokban. Gerevich Tibor és a Római Magyar Akadémia. *Történelmi Szemle*, 50, 2008, 2. 195–223. – [a továbbiakban erre a kiadásra hivatkozunk: Ujváry 2008.]; Ujváry Gábor: Amikor a kultúra a politika fölé emelkedett... Gerevich Tibor és a Római Magyar Akadémia. *Európai Utas*, 19, 2008, 2–3. 74–82. Ujváry a római intézeteinkkel foglalkozó kötetbe is írt: Ujváry Gábor: A Római Magyar Intézet története 1912–1945 között. *Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995)*. Szerk. Csorba László. Budapest, [1995]. 19–43.

¹⁴ Ld. a Gerevich Tiborról szóló méltatásokat: „Emberek, és nem frakkok”. *A magyar művészet-történet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény*. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 13. no. 47. 204.

¹⁵ Egy ezzel kapcsolatos jellemző esetet idéz: Bardoly István: Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez I. *Magyar Műemlékvédelem*, 13. 2006. 22–23.

valóban nehéz lesz pótolni. Tudására, tanítói munkájára való ráutaltságunkat a gond fejezi leghívebben, amit távozásával maga után hagyott.”¹⁶

Valóban, Gerevich nagy gondban hagyta itt híveit, kritikusait és az utódokat egyaránt és ez a gond életművének értékelésére, értelmezéseire is vonatkozik. Emlékét az „átkosban” Genthon István, Vayer Lajos, Dercsényi Dezső, Zádor Anna, Entz Géza, Kádár Zoltán publikációi ápolták.¹⁷ Épp a rendszerváltás évére készült el Százados László a szokásosnál terjedelmesebb szakdolgozata Gerevichről, Németh Lajos témavezetése mellett.¹⁸ Az újabban örömdetesesen megélénkülő Gerevich-recepcióból kiemelném Szakács Béla Zsolt monografikus írását az „*Emberék és nem frakkok*.” A magyar művészettörténet nagy alakjai című kötetből.¹⁹ Gerevich és a műemlékvédelem viszonyát firtatja Bozóki Lajos, és két alapvető tanulmányban Bardoly István, az egyikben a műemlékvédelmi törvény történetére²⁰, a jelen számunkban közöltben pedig Gerevich és az Ipolyi-gyűjtemény, illetve a bécsi múkincsek ügyére fókuszálva. Rendkívül fontosak számunkra Gosztonyi Ferenc Pasteinerrel és a művészettörténet tanszék történetével kapcsolatos publikációi, különösen a Gerevichről szóló, az *Akadémiai emlékbeszéd, mint önarckép* című írása²¹, mely része tavaly megvédett doktori disszertációjának.²² Sok megvilágító erejű szó esik Gerevichről a Zádor Annával folytatott beszélgetésekben, melyeket a közelmúltban négy kötetben közölt az *Enigma*.²³ A római iskolások művészileg felettebb egyenletlen, de a műtárgypiacon kiegyensúlyozottan szereplő festészeti teljesítményével, különösen Aba-Novák táblaképfestészetével Molnos Péter foglalkozott, nem csupán említett könyve, hanem egy mesteri kiállítás révén is.²⁴ Felettebb érdekes továbbá

¹⁶ Ld. jelen számunkban: Fülep Lajos: Búcsúztató beszéd Gerevich Tibor sírjánál.

¹⁷ „*Emberék, és nem frakkok*”. i. m. 204.

¹⁸ Százados László: *A két világháború közötti művészetpolitika és tudományosság néhány kérdése Gerevich Tibor munkásságának tükrében*. Szakdolgozat. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Művészettörténeti Tanszék, (1988–89-es tanév), 1989. – ltsz. 0641.

¹⁹ Szakács Béla Zsolt: Gerevich Tibor (1882–1954). „*Emberék, és nem frakkok*”. i. m. 179–204.

²⁰ Bozóki Lajos: Politika és tudomány. A Műemlékek Országos Bizottságának megújulása Gerevich Tibor irányítása alatt (1934–1945). *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Szerk. Haris Andrea, Bardoly István. Budapest, 1996. 171–189.; Bardoly 2006. i. m. 7–72.

²¹ Gosztonyi Ferenc: Akadémiai emlékbeszéd mint önarckép. Gerevich Tibor és a „Pasteiner Gyula emlékezete”. *Ars Hungarica*, 28, 2000, 2. 273–282.

²² Gosztonyi Ferenc: *A magyar művészettörténet-írás története (1875–1918). A „Pasteiner-tanszék”*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest, ELTE Művészettörténeti Intézet, 2008. – e helyütt is szeretném megköszönni Gosztonyi Ferencnek, hogy lehetővé tette disszertációja megjelenés előtti megismerését.

²³ Zádor Anna I–IV. *Enigma*, 15. 2008. no. 54. 1–170., *Enigma*, 15. 2008. no. 55. 1–179., *Enigma*, 15. 2008. no. 57. 1–142., *Enigma*, 16. 2009. no. 58. 1–142.

²⁴ Molnos 2006. i. m.; *Aba-Novák – A barbár zseni. Aba-Novák Vilmos életmű kiállítása*. Szerk. Molnos Péter. Debrecen, 2008.

Molnos az *Enigma* 59. számában megjelent, Gerevich és Aba-Novák viszonyát firtató tanulmánya.²⁵ Aba-Novákkal és a rézkarcoló nemzedékkel Zsákovics Ferenc²⁶, Aba-Novákkal, Kontulyval és a Központi Egyházművészeti Hivatallal P. Szűcs Julianna²⁷ után Bizzar István²⁸ is foglalkozik. Kurátori tevékenységéről és a velencei biennáléről publikált Bálványos Anna²⁹ és újabban az artportálon P. Szűcs is, aki számos tanulmányban folytatta a *Római iskola* című könyvével³⁰ elkezdett munkát.³¹ Ezek közül az 1997-ben megjelent *A művészettörténész mint kultúrpolitikus* című³², pontos, éles meglátásai és árnyalt megközelítése miatt különösen ajánlom az érdeklődők figyelmébe. Természetesen sok más apropóból is sor került Gerevich említésére, az életmű egy-egy szegmensének vizsgálatára, itt föl sem lehet sorolni mindet. Például Marosi Ernő tudománytörténeti vonatkozású munkáiban³³, vagy Pásztor Lajos a Fraknoi-féle Intézet³⁴, Gál Vilmos a Magyar Nemzeti Múzeum³⁵, Szlavikovszky Beáta a Korvin Mátyás Magyar-Olasz Egyesület³⁶, a klebelsbergi művészetpolitika kapcsán pedig legutóbb Sinkó Katalin a Magyar Nemzeti Galéria történetével³⁷ foglalkozó szövegeiben. Ez a rögtönzött irodalomjegyzék is jelzi, hogy Gerevich Tibor, a „válság tudósa” olyan életművet hagyott hátra, mely fölött kell és érdemes is vitát nyitni. A továbbiakban néhány olyan támadást eleveníték fel, kevésbé ismert vagy most feltárt források segítségével, melyek Gerevich ellentmondásos megítéléséről tanúskodnak – már kortársai körében is. Mint látni fogjuk,

²⁵ Molnos Péter: Újrafestve. Gerevich Tibor és Aba-Novák Vilmos. *Enigma*, 16. no 59. 2009. 5–36.

²⁶ Zsákovics Ferenc: *A rézkarcoló nemzedék, 1921–1929. A rézkarcművészet megújulása Magyarországon az első világháború után*. Miskolc, 2001. (A magyar sokszorosított grafika száz éve, 3.)

²⁷ P. Szűcs Julianna: A központi egyházművészeti hivatal szerepe a kor magyar egyházművészetében, 1930–1940. *Ars Hungarica*, 2, 1974, 1. 159–188.

²⁸ Bizzar István: *Aba-Novák Vilmos*. Budapest, 2009. (Metropol könyvtár); Bizzar István: Kontuly Béla (1904–1983). Budapest, 2003.; Bizzar István: A Központi Egyházművészeti Hivatal megalakulása. *Strigonium Antiquum*, 5. 2003. 107–127.

²⁹ Bálványos Anna: Magyar részvétel a Velencei Biennálén 1895–1948. *Magyar művészet a Velencei Biennálén*. Szerk. Sinkovits Péter. Budapest, 1995. 39–53.

³⁰ P. Szűcs Julianna: *A római iskola*. Budapest, 1988.

³¹ Ld. pl. P. Szűcs 1989. i. m. tanulmányait.

³² P. Szűcs Julianna: A művészettörténész mint kultúrpolitikus. Gerevich Tibor vonzásai és választásai. *Kritika*, 1997, 2. 92–100. – újraközölve: P. Szűcs Julianna: *A lepel alatt. Írások a művészet és a tekintélyelvű társadalom kapcsolatáról*. Budapest, 2001. 92–96.

³³ Csak egyik legutóbbi írását említve: Marosi Ernő: Magyar művészet Magyarországon. *Mi a magyar?* Szerk. Romsics Ignác, Szegedy-Maszák Mihály. Budapest, 2005. 145–170.

³⁴ Pásztor Lajos: Gerevich Tibor a Római Magyar Történeti Intézet működéséről 1924–1926. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 8, 1996, 1–2. 333–350.

³⁵ Gál Vilmos: A Magyar Nemzeti Múzeum a két világháború között. *Folia Historica*, 22. 2005. 47–78.

³⁶ Szlavikovszky Beáta: Korvin Mátyás Magyar-Olasz Egyesület. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, 13. 2007. 325–331.

³⁷ Sinkó 2008. i. m.

a kommunistától a fasisztáig mindenféle vádakkal illették őt és híveit, és nem csupán erkölcsi, hanem szakmai alapon is bírálták. Viszont támogatói és fegyverhordozói közül néhányan oly mértékben sajátították el a gerevichi világnézetet, hogy szövegeiket szinte meg sem lehet különböztetni a professzorétól. Ez az ideológia – mert felépítettsége és alkalmazott jellege miatt semmi másnak nem lehet nevezni –, természetesen nem kizárólag Gerevich agyszüleménye volt, amiképpen terminológiája, frázisai is visszaköszönnek a kor publicisztikájából. Ezt az ideológiát, mely a legtisztább formában, lassan maga alá gyűrve a művészettörténészt, a *Szépművészet* című lap hasábjain bontakozik ki, össze lehet vetni Szekfű vagy mások elképzeléseivel és frazeológiájával éppúgy, mint a húszas és a korai harmincas évek publicisztikáját Klebelsbergével. Érdekes egyezésekre és érdekes különbségekre derülne így fény, akár Szekfűt vesszük, aki különben Gerevich egyik legjobb barátja volt, akár másokat, ha szoros olvasással megpróbáljuk kimutatni a hatások és átvételek bonyolult hálózatát. Erre itt azonban most nincs mód, amiképpen Gerevich élettörténetét és pályáját is csak nagy vonalakban, az olvasó tájékoztatása végett kísérlem meg majd, Bardoly István segítségével³⁸ összefoglalni. Amiképpen Szekfű, vagy Hóman elképzelései is módosultak az évek folyamán, úgy a gerevichi koncepciónak is megvan a belső fejlődéstörténete, ám ez jóval konzekvensebb és elvűbb képet mutat, mint sok neves pályatársáé. Belső fejlődéstörténete annak a művészetnek is van, amit pártolt, de ez a művészet a gerevichi publicisztikában lefektetett alapelvek dacára korántsem egységes, és nem is oly mértékben szolgál, mint ezt az állami és egyházi megrendelések alapján várnánk. Mindezekről a problémákról azonban már bőven esett szó a Gerevich-irodalomban. Arról már jóval kevesebb, hogy a gerevichi ideológia és az általa részint felkarolt, részint kitenyészített művészet gyökerei mélyen az első világháború *előtti* időszakba nyúlnak. Erről feledkezünk meg ugyanis a leggyakrabban, hogy azok a változások, melyek a második világháború katasztrófájához vezettek, nem az első világháború után indultak meg, hogy ez az egész sokkal korábban kezdődő történeti folyamat, olyan földindulás, melynek utórezgéseit most is érezhetjük, itt, Közép-Kelet Európában, az újraéledő nacionalizmusok korában. Annak belátása, hogy a két világháború közötti keresztény kurzus művészete némely vonatkozásaiban folytatása, sőt alkalmazása a kvázi-avantgárd *Nyolcak* egyes törekvéseinek, vagy a *Vasárnapi Kör* metafizikus formaesztétikájának, még az alapvető különbségek hangsúlyozása mellett³⁹ is valószínűleg kétségbe ejtette volna Gerevich Tibort. Bár leírva szinte közhely, annyira világos, hogy a klasszicizálás, a spirituális-vallásos világnézet, a monumentális programművészet iránti igény, az izmusok anarchiájával és destrukciójával szemben a valakire-valamire való támaszkodás és a rendteremtés vágya analóg a társadalmi folyamatokkal, továbbra sem könnyű annak felismerése, hogy a Gerevich vagy az Aba-Novák által szorgalmazott konzervatív programművészet milyen közel esik a kommunista propagandaművészetéhez.

³⁸ Bardoly 2006. i. m. 10-12.

³⁹ Vízválasztónak tűnik például a Hildebrand és Fiedler névvel jelzett megközelítés.

Tehát azoknak, aki a jobboldalban vagy baloldalon, progresszióban vagy reakcióban gondolkodnak, azt kellene észrevenniük, hogy a kurzus támogatott művésztének gyökerei a tízes évek dús televényéből táplálkoznak, koronája pedig belenyúlik a szocialista realista utópiák véresen komolyan vett ábrándvilágába. Ma már talán álmából fölverve is fújja mindenki a fasiszta és a kommunista diktatúrák, a totális rendszerek hasonlóságának, egy tőről szakajtottságának dogmáját. De arra mintha képtelenek lennének, hogy érzelmileg is átéljük az *ars una*, azaz a művészet folyamatosságának és oszthatatlan egységének olyannyira fontos munkahipotézisét, amely végső soron, hogy kiindulópontunkhoz visszatérjünk, azt is jelenti, hogy ellenkező előjelű ítéleteink márpedig vannak, csak éppen az is lehetséges, hogy egyidejűleg érvényesek. Az egységről vagy a különbözőségről alkotott elképzelések tényleg mindenkor munkahipotézisek. Nem arról van szó, hogy *mi hogyan van, vagy hogyan volt*: hogyan is tudhatnánk *pontosan*. Arról van szó, hogy *mikor mire van szükségünk a munkához, amelyet magunkon végzünk*, ezen a fizikai és szellemi konglomerátumon, amelyet oly gyötrelmesen határoznak meg, mondhatni *prejudikálnak* neveltetésünk, környezetünk, fakadó előítéleteink és vágyfantáziáink. Gerevich Tibor egyike volt azoknak, akik ezt az (ön)kritikus munkát félretolták a vágyfantáziák valóra, azaz *tettek*re váltásának kedvéért. A hamleti töprengő, melankolikus értelmiséginek éppen az ellentettje volt. Egy másik archetípus, a reflektálatlanul hívő, kételyek nélkül tevékenykedő demiurgosz⁴⁰ érhető tetten lankadatlanul teremtető működésében. Amit megvalósított, nem mindig állta ki az idő próbáját. De a tetteknek gyakran ez a sorsuk. Lássuk hát Gerevichet mások tükrében, bármennyire görbe tükrök is ezek. Hiszen egyenesen nincs ítélet, mely ne lenne egy másik szempontból görbe. És hogy e torzképek összeállnak-e végül egy olyan portrévá, melyben narcisztikus hősünk is magára ismerne, vagy a jól ismert vonások is szétesnek a fodorzódó közös emlékezet felszínén? Az olvasó döntse el.

URBÁNYI ÉS GOGOLÁK TÜKRE, AVAGY GEREVICH A KÁDDBAN

Szemlátomást Ujváry Gábort is megbabonázta az a felidézett látvány, amely Gömbös Gyula szeme elé tárult, amikor 1932 novemberében, első hivatalos római útja alkalmából váratlanul meglátogatta a Palazzo Falconierit, mely ekkor már a Római Magyar Akadémia otthona.⁴¹ A Gömböst ért sokkról sajtófőnöke, Antal István, emlékirataiban így tudósít: „Az intézet vezetője, Gerevich Tibor művészettörténész professzor, ott igen fényes miliőben, XIII. Leó pápa bíboros korabeli lakosztályában lakott. A miniszterelnöknek nem tetszett sem az intézet, sem pedig annak igazgatója. Az intézet atmoszféráját egyrészt túl fényűzőnek, másrészt túl bohémnak tartotta:

⁴⁰ Több értelemben is idevág a Magyar Katolikus Lexikon definíciója, mely szerint a demiurgosz világteremtő szellem: *Platon*nál a világ alakítója és atyja, aki a világ rendjének modelljét és az ideák világát készen találja ugyan, de ezen belül teremtető princípium. Ő visz rendet a zűrzavarba. Azt akarja, hogy minden jó és hozzá hasonló legyen.

⁴¹ Ujváry is ezzel a képpel indítja egyik tanulmányát. Ujváry 2008. i. m. 195.

A Palazzo Falconieri, a Római Magyar Akadémia épülete Gerevich Tibor idejében.
MTA MKI Fotótár, Gerevich Tibor fotóhagyatéka, B 3954.

Horthy Miklós látogatása Esztergomban, 1938. Háttal Serédi Jusztinián hercegprímás, előtte hátrafelé haladva Horthy Miklós és felesége, Hóman Bálint, félprofilban Imrédy Béla miniszterelnök, Kánya Kálmán külügyminiszter, a kapuban Gerevich Tibor.

mindenütt rendetlen összevisszaságot tapasztalt, s nem kifogásolhatóan tisztaságot a palota márványfolyosóin és freskós, aranycirádás, mozaikpadlós termeiben, amelyek a Rómában tanuló, ösztöndíjas magyar főiskolai diákok lakó- és tanulószobáiként voltak berendezve. Szinte megütközéssel beszélte el, hogy míg az intézet egyik emeletén a művésznövendékek félig vagy sehogysem felöltözött női modellekkel hancúroztak, a fölöttük lakó kispapok zavartan és méltatlankodva igyekeztek elmélyülni breviáriumukba. Nem éppen épületes környezet a papnövendékek számára. Az intézet igazgatóját pedig késő délután a fürdőszobájában találta a miniszterelnök. Van fogalmatok: XIII. Leó pápa – illetve akkor még Pecci Gioachino Vincenzo kardinális – hatalmas márványoszlopos és márványmedencés fürdőmedencéjének langyos vízzel locsolgatta a maga nem éppen esztétikus formájú »bájjait«. Tudtuk, hogy ettől a perctől kezdve Gerevich Tibornak még a nevét sem lehet kiejteni előtte.”⁴²

⁴² Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai. Szerk., és bev. Gergely Jenő. Budapest, 2004. 162.

Antal István a továbbiakban tényleg nem ejti ki ezt a nevet, de Dercsényi visszaemlékezései szerint Gömbös felháborodása – melyet azért nyilván a szerinte elhibázott klebelsbergi kultúrpolitika illeten vizualizációja is szított – állítólag az esztergomi ásatások meglátogatásakor némileg alábbhagyott. Az anekdota szerint a Rómában különben művészettörténésznek tanult Lepold Antal, akkor érseki titkár, Gerevich barátja, aki egyháza részéről hivatalból is foglalkozott az ásatással (az esztergomi érsekség történetére remélt újabb bizonyítékok okán is), reverendáját sem kímélve mászott be egy törmelékhalom alá: „A téglaboltozat indítás egyik hatalmas összefüggő darabja a balról számított, negyedik sarkalatos erény, az Igazságosság elé zuhant, elfedve annak teljes alsó harmadát. Lepoldot izgatta, mi van az Igazságosság alatt s utasítására a lehullott törmelékbe kisebb járatot vágtak, amelyen bemászott. Visszatérve azt közölte, hogy az Erény lábánál egy alak, minden bizonnyal a történetíró megsemmisítő csuklyás barát ül, kezében mondatszalag, amelyen ez olvasható: »...utero Amissa gessit«. Lepold feloldása szerint csak az igazságos, aki Emese méhéből származik.”⁴³ Állítólag Gömbös, aki szabad királyválasztó elveket vallott, e hír hallatán így szólt: „Ez nekem mindent megért, adok a munka folytatására 100 000,- pengőt”. Ezt Gerevich 300 000-re srófolta föl, ami igen nagy összegnek számított. Hogy mindez mennyire igaz, nem tudni (az anekdota lezárásaképpen említett történetet például – a katonaság szabadságra küldésén történő spórolással⁴⁴ – semmi nem igazolta még vissza), tény azonban, hogy éves lebontásban ugyan, de a Gerevich vezette műemlékvédelem jelentős összeget fordíthatott az ásatásra.

De nem csupán Gömbös találta a római intézetet túl szabados szelleműnek. Fennmaradt egy levél⁴⁵, melyet feltehetően Shvoy Lajos székesfehérvári püspöknek írt Urbányi Vilmos (később a Székesfehérvári Egyházmegye főépítésze), aki 1929-ben volt Rómában ösztöndíjas. A dolog előzményei közé tartozik, hogy azt a memorandumot, mely felveti egy Országos Egyházművészeti Hivatal és Tanács felállításának szükségességét, Shvoy Lajos nyújtja be a püspöki karnak. A jegyzőkönyv szerint az 1930. március 3. és 4. között megtartott esztergomi ülésen Serédi Jusztinián érsek vezetésével a püspöki Kar dönt is az OET felállításáról, melynek (ekkor még csak) ügyvezető alelnökévé Gerevich Tibort nevezik ki. A sajtóban felröppent hír Urbányit Bécsben találja, és dühében azonnal tollat ragad:

„Szeretett Püspök Atyám!

Bocsásson meg, hogy innen a távolból soraimmal felkeresem és alkalmatlankodom. Készítetett ezen elhatározásomra az az újságcikk, mely az Országos Egyházművészeti

⁴³ Dercsényi Dezső: *Díjaim története. Emlékezések. III. Műemlékvédelmünk megújulása. 2. Életünk*, 21. 1984. 1193.

⁴⁴ A legenda szívós továbbélésére példa Lelkes Péter: A tudós, aki szabadságoltatta a sereget. *Népszabadság*, 2004. jún. 12. 10.

⁴⁵ A levél fénymásolatát Kerny Terézia bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök. A levél 1930. május 1-én kelt Bécsben, gépirat, autográf aláírással. Lelőhelye: Székesfehérvári Püspöki és Székes-

Tanács megalakulásáról szólott. Azt hiszem, nemcsak bennem, hanem sokakban nagy elégedetlenséget szült annak tudomásulvétele, sőt, ha szabad ezt a kifejezést használnom – egyenesen felháborodást is. Én, ki a római Magyar Akadémiának tagja voltam, sokat tapasztaltam, s alkalmam nyílt arra, hogy annak szellemét és vezetését teljesen kiismerjem. – Engedje meg nekem, mint volt kongreganistájának, hogy lelkiismeretem megnyugtatósául a nemes és szent cél érdekében röviden vázoljam tapasztalataimat. Gerevich Tibor egyetemi tanár úr, mint a Római Magyar Akadémia kurátora és igazgatója, az idei tanévben csak március utolsó napjaiban tartózkodott lent Rómában. Értesülésem szerint ez a távolléte nem csak az Intézet iránti nemtörődömségének tulajdonítható, hanem a felsőbb hatóságoktól volt letiltva, hogy abban az Intézetben megjelenhessen, melynek vezetője. A múlt tanévben történt szegyenletes esemény adja meg erre a magyarázatot.” A levél írója itt rátér Gerevich az „Akadémia egyik nő tagjával” folytatott viszonyára, melynek állítólag tragikus kimenetelű tiltott műtét lett a vége. Urbányi szerint: „Ez az egyik dolog, melynek eredményeképpen ma már Miskolczy tanár úr van a római magyar Accademia vice kurátorává kinevezve, s kezébe úgy az anyagi, mint a szellemi vezetés átadva, s G. profittól elvéve. – Ennek az erkölcsi romlásnak eredménye lett az, hogy az Intézet nő tagjai az épületben nem lakhatnak.”

Ugyanakkor Serédi is levélben panaszkol el Klebelsbergnek, hogy a római intézet Papi Osztálya a Falconieri-villa második emeletének egy részén van elhelyezve, és a körülmények nem alkalmasak a papi hivatás ápolására. A papnövendékeknek szabályzat írta elő, hogyan viselkedjenek, mit viselhetnek, és ez a szabályzat külön tiltotta az esti kimaradást és kocsmázást.⁴⁶ De Urbányit nem csupán az erkölcsi romlás aggasztotta: „A jelenlegi szellem vezetője egy Pátzay nevezetű szobrász, ki a kommunizmus ideje alatt, mint művészeti diktátor szerepelt, mely tevékenységéért a magyar törvény szerint két évig le volt zárva. Ugyanez az ember már második éve élvezzi az állami ösztöndíjat, s destruálja a többi tagokat. Jellemzésül szolgáljon: hogy egy terhes asszonyt mintázott meg, mely rövidesen valamelyik kiállításon bemutatásra fog kerülni. Határozottan kijelentette az intézet hivatalos személye előtt, midőn a Szt. Imre évre való műtárgyak készítésére felszólították, hogy – csuhásoknak – nem dolgozik, s bármi történjék, nem készít semmit. Ez az egyén van legnagyobb befolyással az intézet hivatalos vezetőire, ő állapítja meg, hogy ki mennyi tanulmányi díjat, anyag, modell stb., pénzt kap. Természetesen ezt tudva igyekeznek a többiek kedvére járni, véleményét, s meggyőződéseit magukévá tenni – hogy ezáltal némi előnyökhöz jussanak. Ez hivatalosan megbélyegzett egyén, a többiek nemhogy csak szabad gondolkozásúak, hanem kimondott kommunisták. – Istent, tekintélyt nem ismernek. [...] Akkor, amikor lent a művészetnek ezen lehetetlen megcsúfolásait gyártják, ugyanakkor Gerevich Prof. több hasábos cikket jelentetett meg a napila-

káptalani Levéltár. Püspökök személyi iratai. Shvoy Lajos iratai, ltsz. 1312.

⁴⁶ Vö. Beke Margit: A Pápai Magyar Egyházi Intézet megalapítása és első évei Rómában (1929–1945). *Száz év a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995)*. Szerk. Csorba László. Budapest, [1995]. 71. és 15. lábjegyzet.

pokban, melyben ezen egyéneket felmagasztalja, s úgy tünteti fel őket, mint a magyar művészet megteremtőit, s mint a Falconieri palota büszkeségeit és oszlopos tagjait. Szomorú a sorsnak ez a csapása, mely bennünket sújt, s mely a Miniszter Úrnak nemes törekvéseit ilyen erkölcstelen pocsolóba juttatta. [...] Egy hivatalos helyet betöltő egyetemi tanárnak mégsem szabadna olyan lelkiismeretlennek lenni, hogy fiatal, sötét lelkületű és téves útra vezetett egyéneket a világ előtt nagyságokká kikürtölgjön, akkor, amikor mindenki látja, hogy ez csak azért történik meg, mert ezek olyan dolgokat tudnak, melynek elárulásával egy csapásra lehetetlenné tehetik Direktorukat. Mindenki ismeri a pesti Gerevich-szeminárium szellemét és hírét. [...] G. prof.-t újabban megválasztották a Szinyei Merse Társaság megtisztelő tisztségébe. Tudjuk azt, hogy ez a társaság a szabad-közművesek alakulata. [...] Akkor, midőn ő csak a szabadkőművesek lovagjait támogatja az Akadémián Rómában, ugyanakkor elejti a szorgalmasan dolgozó és jó érzésűeket, mert nem az ő elvét vallják – »ne dolgozz, öregem« – hanem lelkiismeretükhöz híven a reájuk bízott feladatoknak eleget tesznek, elejti őket, mert Szt. Imre szobrot csinálnak – mert cserkészek –, mert a Szt. Imre collégiumnak voltak tagjai és annak jelvényét viselik. Szerény véleményem szerint az Egyház-művészet vezetését ilyen ember kezébe adni egyenlő a semmivel. [...] Szeretett Püspök Atyám! Mindaz, amit írtam, nem a fecsegésből eredő szóbeszéd, hanem tény, melynek hitelességéről meg lehet győződni a kultusz-minisztériumban, hol a vizsgálatot végezték és még ma is folytatják. [...] A jó Isten segítségét kérve munkánkhoz, maradtam Püspök Atyám hű fia: Urbányi Vilmos.”

A nyilvánvalóan féltékenységtől és irigységtől fűtött feljelentő levél nem érte el célját, Gerevich mindvégig az egyházművészet megújítását szorgalmazó intézmények vezető köreibben maradt. Az abortusz-ügyhöz hasonló afférok emlékét más források is megerősítik, például a Gerevich-tanítvány Tombor Ilona közlése szerint az agglény-életét féltő Gerevich egy ízben Verebély Tibor orvosprofesszorhoz fordult, adna igazolást impotenciájáról, hogy ne kelljen gyerektartást fizetnie. Míg ez városi legenda maradt, Gogolák Lajos a Ráday-levéltárban őrzött emlékirataiban írásban is kitér Gerevich fürdőkádjára egy olyan másik Gerevich-tanítvánnyal kapcsolatos történetben, mely Zádor Annát is élénken foglalkoztatta. Genthon István házasságáról van szó: „A Genthon-Fenyő-Fischbein-féle liaisonnak rettenetes vége lett, íme: Genthon Istvánt Gerevich Tibor protekciójára – már mint egyetemi rk. tanárt – kinevezték a római Collegium Hungaricum igazgatójának a baromi hülye kispolgár Koltay-Kastner Jenő⁴⁷ kiebrudalása után. Ez körbejárt Budapesten és hiv. körökben folyton beszélt Gerevich Tibornak a Coll. Hungaricum magyar női ösztöndíjasait érintő praktikái és kürett-ügyei részleteiről; azután arról is, hogy a luxuriózus tanári-igazgatói lakás szalonszobái fiókjában nemcsak kártyát, hanem elszáradt prezervatívumokat is találtak; vagy hogy Gerevich Tibor a pápává lett Cecchi kardinális (XIII. Leó) márványfürdőkádjában »mosca«-t játszott [...]»⁴⁸ Mindezt Gerevich Tibor

⁴⁷ Koltay-Kastner Jenő (1892–1985), irodalomtörténész, nyelvész, az MTA tagja. 1924–1935 között a pécsi egyetemen, majd 1940-től a szegedi egyetem olasz filológia, később a román nyelvek tanára. 1935–1940 között a Római Magyar Intézet igazgatója volt.

az ő jelentős pápai, fasiszta és magyar királyi kapcsolataival mégsem tűrhette, Koltay-Kastner Jenő eltávolíttatott és Pécsen lett tanár. Genthon Istvánnak meghagyta Gerevich Tibor, aki közismerten teljesen amorális életművész volt, hogy hagyjon fel most már léha életével és zsidó kapcsolataival, nősüljön meg és legyen végre rendes ember, – így is történt. Genthon István gyorsan feleségül vette egy másodunokatestvéré, így távozott Rómába, – mint igazi magyar úriember, mindezt meg sem mondta Fenyő-Fischbein Ágának, aki az ügyet unokabátyja, Fenyő Iván által tudta meg...⁴⁹ Zádor Anna a történetre így emlékszik: „Szóval ettől fogva Genthonnal roppant jóban voltam. Aztán volt egy rossz szakasz a kettőnk kapcsolatában, ami 38-tól majdnem 48-ig tartott. Akkor egyszerre csak Genthont, aki egy nagyon kis vacak állásban dolgozott Gerevich vezetése alatt a Műemlékek Országos Bizottságánál, ami akkor az Iparművészeti Múzeum egy kis részében volt elhelyezve, körülbelül ott, ahol most a Péter Márta és a Dávid Kata székelnek. Ez egy egészen kicsi állás volt és kerestek a Római Intézet számára egy igazgatót, és Gerevich azt akarta, hogy a Genthon menjen le. Óriási ugrás volt a karrier szempontjából, nem beszélve a tanulmányok lehetőségéről, és hát a Genthon természetesen ennek nagyon örült, és akkor Gerevich hívatta őt, ilyenekben nem ismert tréfát, és azt mondta: Te nem mehetsz le Rómába agglegényként és viszed be oda a barátnődet, hanem okvetlen meg kell házasodnod, ami azt jelenti, hogy le kell építened a jelenlegi kapcsolatodat. Na, ez már az első zsidótörvény korában volt és az ő kapcsolata akkor Fenyő Ági volt, aki most is él még, mert aztán a Litván Józsefnek lett a felesége és egy nagyon mondén, gazdag nő lett, de akkor évek óta halálos szerelemmel csüggött a Genthonon. Én nagyon nem szerettem ezt a lányt és nem lett volna egy jó dolog, de úgy éreztem, hogy az első zsidótörvény idején nem lehet otthagyni egy zsidó lányt semmiféle áron, és annyira megharagudtam a Genthonra, hogy nem beszéltem vele hosszú éveken keresztül. Ezt ő is tudta, hogy ezért van és rosszul esett neki, de belátta, hogy felőlem ez érthető. Akkor ő feleségül vette, akit kvázi kiszemelt neki a Gerevich, a jelenlegi feleségét, akit onnan ismert, hogy a Petrás Istvánnak, aki jó barátja volt, a sógornője.”⁵⁰

A „kürett-ügyet” összeolvasva a Genthon-történettel, a kapcsolatba történt beavatkozás jóval érthetőbb. Gerevich nehezen rekonstruálható afférját, úgy tűnik, vizsgálat követte, amely más okok, így a római intézet pénzügyeivel kapcsolatos problémák mellett oda vezethetett, hogy 1930 júniusában Gerevichet menesztették az Intézet éléről.⁵¹ A hivatalos indoklásban bokros teendőire hivatkoznak:

⁴⁸ A játék részletezése nem tűr nyomdafestéket. Akit érdekel, a forrást teljes egészében megtekintheti a Ráday-levéltárban.

⁴⁹ „Teljesen amorális életművész volt”. Gogolák Lajos emlékei Gerevich Tiborról és Genthon Istvánról. *Enigma*, 16. no. 59. 2009. 145.

⁵⁰ „Ilyen szenvedélyesen kell csinálni azt, amit az ember fontosnak tart.” Beszélgetés Zádor Annával. *Enigma*, 15. no. 55. 2008. 131.

⁵¹ Bár több forrás is megerősíti, mindezt egyelőre hipotézisként kell kezelni. Mindenesetre az időpontok közelsége is ezt az életszerű verziót támogatja, inkább, mint a bokros teendők, melyek Gerevich pályáját végig jellemezték.

„Gerevich Tibor egyetemi tanár [...] tanszéki kötelességeinek ellátása végett az év nagy részében Budapesten köteles tartózkodni, és az intézet tanulmányi és háztartási vezetése tekintetében egyaránt hátrányok származtak abból, hogy csak nagy megszakításokkal tartózkodhatott Rómában”.⁵² Miskolczy Gyulát, a római egyetem magyar tanszékének nyugalmazott tanárát 1930 októberében nevezték ki az Intézet élére, 1935-ben helyezték át a bécsi Collegium Hungaricumba, őt követte a már említett Koltay-Kastner Jenő, majd 1940 őszétől a Gerevich-tanítvány Genthon István. Habár Gerevich már 1932-ben visszanyerte a tényleges irányítást az Intézet „tudományos munkája” tekintetében, és kurátori tisztségét megtartva tovább diszponálhatott a „művészeti osztály és a művészettörténelemmel foglalkozó tagok”⁵³ felett, a történetek mély nyomot hagyhattak benne, valószínűleg ezért is ragaszkodott ahhoz, hogy Genthon ne barátnővel, hanem feleséggel érkezék Rómába. A felekezeti probléma pedig katolikus-református viszonylatban is létezett Gerevich számára. Kolozsvári Grandpierre Emil meséli el, hogy művészettörténész húga, Edit szintén művészettörténész udvarlójának Gerevich csak úgy volt hajlandó állást szerezni, ha katolikus lányt vesz feleségül, emiatt az illető elhagyta a protestáns Editet.⁵⁴

Bár Bernáth Aurél is kissé hátborzongató portrét rajzolt a nagyhatalmú és nagytermészetű professzorról, aki elé alig mert beülni a kocsiba, mert nem győzött szabadulni a tarkójába fúródó tekintet keltette rossz érzéseitől és a keresztapa-asszociációktól⁵⁵, a legmarkánsabb jellemzés mégis attól a Gogolák Lajostól ered, akit szintén lenyűgözött ez a Marat halálának ikonográfiai toposzát idéző inverz kép a kádban (élet)élvező Gerevichről.

Gogolák Lajos rehabilitáció-története önmagában is példázza, mennyire kiszolgáltatottak és törékenyek is ítéleteink. Néhány éve sokunk számára reveláció volt Gogolák emlékiratainak első részlete a *Holmiban*. A fejezet vitriolos gúnnyal mutatja be a keresztény kurzus prominenseinek viszonyulását a zsidó nagytőkéhez, a Kornfeld Móric sajtómágnás pénzelté *Magyar Szemle* fényűző estélyén keresztül, melyen a kor konzervatív kiválóságai, Bethlentől Szekfűig, Hómantól Gerevichig örömmel tették tiszteletüket. Emlékezetes az újabb pikírt Gerevich-portré is, immár Kornfeld Móric Lendvay utcai otthonából, ahol is Gerevich, a „nagy tudású, ám igencsak felületes és könnyelmű, dekoratív és nagydarab férfiszépség” körbejárt Kornfeldék szalonjában és az ebédlő falán függő „fél vagy egész életnagyságú” fából faragott gótikus szentekre, melyeket a kitűnő művészettörténész, Meller Simon tanácsára szerzett be Kornfeld, „nagydarab, mégis finom ívelésű keze minden mozdulataival csak legyintett”, hogy „kérlek, kedves Móric, ez sajnos mind hamis”.⁵⁶

⁵² Idézi Ujváry 1995. i. m. 28.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Vö. Bardoly István lábjegyzetével: Zádor 2008. i. m. 131. és 46. lábjegyzet.

⁵⁵ Bernáth Aurél: Gerevich és a római iskola. In: Bernáth Aurél: *A múzsa udvarában*. Budapest, 1967. 52.

⁵⁶ Gogolák Lajos: Romemlékek. II. Sajtó alá rend. és bev. Nóvé Béla. *Holmi*, 13, 2001, 4. 508.

A történetnek van egy árulkodó pendant-ja is, Ortutay most megjelent naplójában: „Pécsett volt egy kísérteties élményem, ha nem is személyes természetű, de idekívánczik. Látogatóban voltunk pár percre Hanuy kanonoknál, aki nagy büszkén végigmutogatta képtárát. Volt ott Greco, Botticelli, Munkácsy, Szinyei Merse, Tizián s mások – természetesen mind otromba, kiabáló hamisítvány. Ha valódiak lennének, mondhatatlan vagyon: így megrendítő komédia. Ő persze mindebből nem sejt semmit, ostobán büszkélkedik. Szép s eredeti modern képei voltak, azokért cserélte »műkereskedőkkel« ezt a sok vacakot. Gerevich kövér szuszogással és némán járta végig a szobákat, mi csöndesen követtük, s minél előbb elbúcsúztunk. Persze senki sem szólt egy árva szót sem.”⁵⁷

Gerevich elfogultságairól ennél beszédesebb történetpárt nem is találhattunk volna.

Gogolák emlékiratait Nóvé Béla mutatta be a *Holmiban*⁵⁸, egyike a két „pesti bölcsésznek” (másikuk azóta politikus), akik fiatalon Bécsben tanulva összeismerkedtek az ott élő Gogolákkal. Az ő biztatásuknak engedve írta meg visszaemlékezéseit, melyekből csak töredékek láttak eddig napvilágot. Nóvé, aki maga is történész, bevezetőjében érzelmetli emléket állít a méltatlanul elfeledett publicistának és kollégának, a Felvidék és a nemzetiségi kérdések szakértőjének, akinek emlékirata „mesteri korrajz”, átítatva a „holtak és voltak tünékeny varázsával”, „remek portrék”, „felkavaró pillanatképek”, „torokszorító mementók sora”, „tragikus színekben gazdag sorsrepertoár”, melyet „józan ironia és részvételi személyesség” hat át. Nóvé nem fukarkodik a pozitív jelzőkkel, a felvázolt életút egy szeretetreméltó, tehetséges ember a történelmi kataklizmák sodrában több ízben megtört pályájáról tudósít. Csupán egyetlen zárójeles megjegyzés (egy bizonyos ÁVH-s zsarolásról) vetíti előre azt a kataklizmat, amelyben ezúttal Nóvének lesz része, amikor tovább kutatva az 1986-ban elhunyt Gogolák sorsát, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában egy szervezési dosszié akad a kezébe.

A méltatlanul elfeledett nagy elődből egy csapásra nehezen vállalható előéletű besúgó lett. Nóvé tanulmánya, melyben számot ad felfedezéséről, a rehabilitáció és a diszkvalifikáció két végpontja közötti viharos, gyomorforgató szánkázásról, önmagában is megrendítő olvasmány. Különösen, hogy Gogolák emlékiratai sem találnak többé helyükre a megítélésben. Bármennyire érthető a náci közjáték – Gogolák egy kideríthetetlen tartalmú Népszínház utcai, a nyilasokkal történt affért követően rémületében „bezupál” egy szinte csak formálisan létező nyilas intézménybe⁵⁹ –, bármennyire is logikus, hogy ezt a ziccert az ÁVH nem hagyja ki, különösképp, hogy kezükben a legfőbb ütőkártya is, Gogolák homoszexualitása, amiért internálással fenyegethetik, mégis, az emlékiratok „józan ironiája és részvételi szemé-

⁵⁷ Ortutay Gyula: *Napló. I. 1938–1954*. Szerk. és a jegyzeteket írta: Markó László. Budapest, 2009. 103.

⁵⁸ Nóvé Béla: Egy „paleofrivol” emlékirat elé. Gogolák Lajos tanúságtételei. *Holmi*, 13, 2001, 3. 286–292.

⁵⁹ Gogolák a nyilas Külügyminisztérium Kulturális Osztályán vállalt néhány hétre állást.

lyessége” más fénytörésbe kerül. Ahogy Gogolák megítélése Nové eme újabb szövegének tárgyilagossága dacára sem tud a *gyáva besúgó* és a *két rendszer szerencsétlen áldozata* között nyugópontra jutni, úgy az emlékiratoké sem a *rosszindulatú túlzásoktól, téves közlésektől sem mentes, trágár pletykázkodás* és a *zseniális, ironikus korrajz* két végpontja között. De nem csupán a mi megnyugtatósunkat szolgálná, ha eldöntenénk a dolgot valamely irányba? A Gerevich tanszékén művészettörténetet is hallgató, letagadhatatlanul szenzibilis Gogolák úgy tárja fel ezt az időszakot, mint valami gyökeréig szuvas fogat, és ehhez a brutális élményhez a feltáráshoz használt eszközök kétes tisztasága mintegy adekvátan járul hozzá. Láttele, mely egy mélyen romlott és cinikus kor cinikus diagnózisát kínálja, részben imitáció: ahogy a kor szereplői sem csak romlottak és cinikusak, ugyanúgy a memoár mélyéről felhangzik egy kétségbeesett hang, mely a beilleszkedés és érvényesülés határtalan vágyáról és ezen törekvések kudarcáról szól, miközben a szerző pontosan tudja, hogy e kudarc nem rajta múlt, és ez sajnos épp az ellenkezőjét jelenti ebben az esetben a felmentésnek. Gogolák ugyanis sikeres, már-már grafomán szerzője volt a két világháború közötti időszaknak, hamar, talán túlságosan is hamar, már 19 éves korában nevet szerzett publicistája a *Magyar Szemlének*, később pedig számtalan lapnak, így a *Jelenkornak*, a *Magyar Nemzetnek*, a *Századoknak*, a *Budapesti Hírlapnak*, a *Magyarságnak* stb. Ellentétben Gerevichcsel, aki kételyek nélkül, sőt zászlóshajóként vitorlázott át a háborgó tengeren, a talán nálánál is simulékonyabb Gogolák némi émellyéssel követte igyekvő, szorongva billegő ladikján. Minderre azonban éppen nem az önigazolásokkal tűzdelt, egyszerre szentimentális és gúnyos, az önirónia és a gáttalan öntömjenezés között hánykódó memoárokból következtethetünk. Nové Béla, aki nem csupán írásban, hanem ceruzával is megpróbálta újraalkotni Gogolák portréját⁶⁰, így ír a rekonstrukció esélyéről: „Vádak, intrikák, legendák és önmítoszok gyűrűkóznak máig a kevéske életrajzi ténnyel, amit megbízható forrásból személyéről tudni lehet. A retusálások és önretusálások már-már elfedik a valódi arcot – és köztük saját korábbi buzgalmam mára hiteltelenné vált nyomai is kínosan szembetűnőek. E mostani portré-kísérlet is alighanem sok részletében elnagyolt és befejezetlen marad.”⁶¹ De hiszen hogyan is lehetne egyértelmű portrét felrajzolni valakiről, aki maga kaméleonként idomult a változó kor változó követelményeihez? Bár szívesen állította be magát következetesen németellenesként, és Gerevichhez hasonlóan lelkesen ragadott meg minden alkalmat Mussolini dicsőítésére, nem riadt vissza Hitler méltatásától sem. 1941-ben, amikor a Múcsarnok bemutatta Albert Speer rendezésében a nemzeti szocialista német építészetet Magyarországon, Gogolák így lelkendezett a *Magyar Nemzet* hasábjain: „Ez a művészet mindenestül a mai Németország dokumentuma, nagy arányaival és az emberen túlmenő törekvéseivel. Nem egyéni, de közösségi stílus – vagy ha egyéni stílust keresünk benne és mögötte, ott találjuk indíttatásai között a nagy megbízónak és építtetőnek, Hitler

⁶⁰ Nové Béla: Enigma-változatok. Töprengések Gogolák Lajos önarcképe, privát és publikus portréi felett. *Enigma*, 16. no. 59. 2009. 108–140.

⁶¹ Uo., 108.

Adolfnak szellemét. Ez a felismerés külön érdekességet és jelentőséget biztosít az új német építészetnek.”⁶² Figyelmesebben olvasva a szöveget azonban feltűnik valamiféle kettős fogalmazás: „Hogyan születhetett ez az új klasszicista stílus? Nyilván ott vannak homlokán a mai németiség és a nemzeti szocializmus összes jegyei, ahogyan egyetlen erősen uralmi akarat diktálja ott az esztétikai ízlést, egy régi művészi hajlandóságnak a hatalom teljességét felhasználó kiélésével.” Ez tartalmilag teljesen ugyanaz, mint az előbb idézett mondat, már-már tautológia. Mégis mintha inverze lenne annak, a gátlástalan ováció hirtelen kritikus felhangokkal telítődik. Mintha csak akaratlanul is elszólná magát a szerző: mindez azonban nem akadályozza meg a további talpnyalásban. Gogolák, aki maga is gyakornokoskodott a Nemzeti Múzeumban, ahol egykor Gerevich is oly sok leltárkönyvet írt tele, a Szekfű-kör oszlopos tagjaként a Százéves vendéglő és a Centrál törzsasztalánál is sokszor találkozott professzorával. Hatvanadik születésnapja alkalmából tanítványi lelkesedéssel szólítja meg a később oly kegyetlenül bírált tudóst.⁶³ Nyilvánvalóan a szerző szándéka ellenére, de a bevezető eltúlzott állításai valahogyan leleplezőek. Hiszen miközben retorikáját tekintve az egész cikk olyan, mintha Gerevich egyenesen tollbamondta volna, azt azért még Gerevich sem gondolta soha komolyan, hogy a magyar művészetet semmilyen német hatás ne érte volna, ahogy Gogolák állítja: „a középkori magyar művészetről írott hatalmas könyve [...] roppant tárgyismerettel, adatszerűséggel – egyszóval az igazi szintézis alapvető kellékeivel mutatott reá a régi magyar szellemi és művészeti élet szinte *kizárólagos* déli, latin, olasz folytonosságaira és kapcsolataira. Mindig ellenezte azokat az erőszakolt és tendenciózus elméleteket, melyek az autochton magyar fejlődéssel és annak déli elemeivel szemben mindenféle más hatásokat erőszakoltak reá művészetünk múltjára tudománytalanul.”⁶⁴ Nyilvánvalóan itt a náciellenesség van kissé túlexponálva, mégis, valahogy kilóg a lóláb, ahogyan a tanszékről írott lelkendezés is árulkodó, túlcsonduló édességével: „Mily meghatódottsággal gondolhatnak vissza immár nemzedékek a kedves és őszinte *szeminárium* *együttlétekre*, a gondolatok és érzelmek állandó kicserélődésére és tüzésére, melynek középpontjában Gerevich Tibor állott s mely a művészet lobogásával megszépítette ifjúságunkat! Azóta új helyiségeket kapott a művészettörténeti intézet, előkelőbb lett környezete, de a régi, öreg, kopott és „bohémes” atmoszférát semmi sem feledtetheti; hiszen az új, tágasabb helyiségekben is tovább él a régi szellemi közösség emléke.”⁶⁵ Különösen viszolyogtató ezt a passzust Gogolák alig 5 évvel későbbi, feltehetően már beszerzése után Gerevich Centrál-beli asztaláról írt cikkével összevetni: „Igen, ez volt itt a baj: többé-kevésbé művelt és intelligens fiatalok

⁶² Gogolák Lajos: Az új német építészet bemutatója a Múcsarnokban. *Magyar Nemzet*, 1941. szept. 20. 4.

⁶³ A cikk lelőhelye: Gogolák Lajos: A hatvanéves Gerevich Tibor beszél az örök Itáliáról, a szellem erejéről, művészetünk lehetőségeiről. *Magyar Nemzet*, 1942. július 5. 6. – újraközölve: *Enigma*, 16. no. 59. 2009. 160–164.

⁶⁴ Uo., 160–161.

⁶⁵ Uo., 163.

ültek itt össze egy tudós, okos és művelt tanár körül, de mégsem lett mindebből semmi, mert *mindent megölt ez a hajbókolás, ez a félig kész lojalitás, mely szerette ugyan a kritizálást, de azzal célirányosan, s óvatosan bánt*, és mely szerette a művészetet, de hitt vakon a *fiatalság és a művészet célszerű irányíthatóságában*. A háttérből pedig árnyként emelkedett az egész társaság fölé az egyetemi művészet-történeti intézet Szent György szobra, mely nem szívesen beszélt, oly sokat látott. Voltak itt különféle csoportok, volt belső szoba, volt külső szoba, volt rejtelmes rang és rejtelmes előkelőség, rejtelmes jódiákság és rejtelmes kitagadottság, – milyen jó, hogy csak messziről és kívülről néztem az egészet. És milyen kár, milyen végtelen kár, hogy – a tudós, okos, művelt, csillogó Gerevich professzor úr egyet nem szeretett a fiatalokban, miközben saját tekintélyét úgy szerette és mi is csodáltuk lényének sok-sok gazdag változatát, – *nem szerette az őszinteséget és a szabadságot, a lélek és a vélemény villogó szabadságát – ezt is el kellett mondanom.*”⁶⁶

Gogolákban a kritikai attitűd – és ezt meg nekünk kell elmondanunk – sajnálatos módon csak a rendszer bukásakor kerekedett felül. De Gerevichsel ellentétben benne legalább mintha meglett volna. Azért a bizonytalankodás a megfogalmazásban, mert szinte felmérhetetlen, miben hittek, és mit nyomtak el magukban politikai okokból a kor nagyjai, akiket a konzervatív oldalon a válságos kor és a rendszer valahogyan együttesen kényszerített folyamatos képmutatásra, miközben ezt az időszakot, és ezt soha nem szabad szem elől téveszteni, a cenzúra megléte mellett is⁶⁷ nagymérvű sajtószabadság jellemezte. Nyilvánvaló, hogy Gogolák is tisztában volt vele, hogy ahogy zárt ajtók mögött a szervezési nyilatkozattal, úgy a nyilvánosság előtt ezzel a 47-es cikkel elárulta saját barátait, mentorait, mindazokat, akik támogatták karrierje építésében. Mégis, mindamellett, hogy a művészettörténet tanszék egyszerre lehetett *boldog órák forrása és a kötelező képmutató helye*, nyilvánvalóan az utóbbi, az árulkodó és áruló portré jár közelebb valamiféle relatív igazsághoz, és ez átmenetileg Gogolákot igazolta, akit viszont az ÁVH véglegesen megfosztott bármiféle fellélegzés lehetőségétől. Sokkal rosszabbul járt elfojtott kritikai attitűdjével, a rossz lelkiismerettel végrehajtott, túlbuzgó hasonulásával, mint professzora, akit talán származása és neveltetése is megóvott a dilemmáktól. Ha volt is bármiféle eltérés

⁶⁶ Gogolák Lajos: Egy másik kávéházi asztal. *Politika*, 1947. július 19. 5. – újraközölve: *Enigma*, 16. no. 59. 2009. 156–159. – idézett rész: 159.

⁶⁷ Az 1912. évi LXIII. tc. 11§-a alapján: „az időszaki lapoknak és más sajtótermékeknek a sajtóügyi közvádlóhoz benyújtandó sajtórendészeti köteles példányait a szétküldés előtt kell a legközelebbi kir. ügyészségnek, illetőleg rendőrhatalóságnak kézbesíteni”. Az 1920. évi VI. tc. 1§-a értelmében „hadviselés érdekéről van szó, ezzel az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külső politikájának érdekei is egy tekintet alá esnek.” A kormány különleges intézkedéseit egy évvel meghosszabbította, így a sajtócenzúra 1921-ben szűnt meg. Az 1938. XVIII. tc. június 15-i életbelépéssel elrendelte az időszaki sajtó kivételével minden írásmű terjesztés előtti eljuttatását az illetékes ügyészségre. Ezt a sajtótermékekre az 1939. évi 8.140. M. E. sz. rendelettel terjesztették ki. Az előzetes cenzúra eltörlése és újból életbeléptetése közötti időszakban azonban érvényben volt az 1921. III. t. c., amely alapján a magyar nemzet és magyar állam megbecsülése elleni izgatás ürügyén számtalan író fogtak perbe.

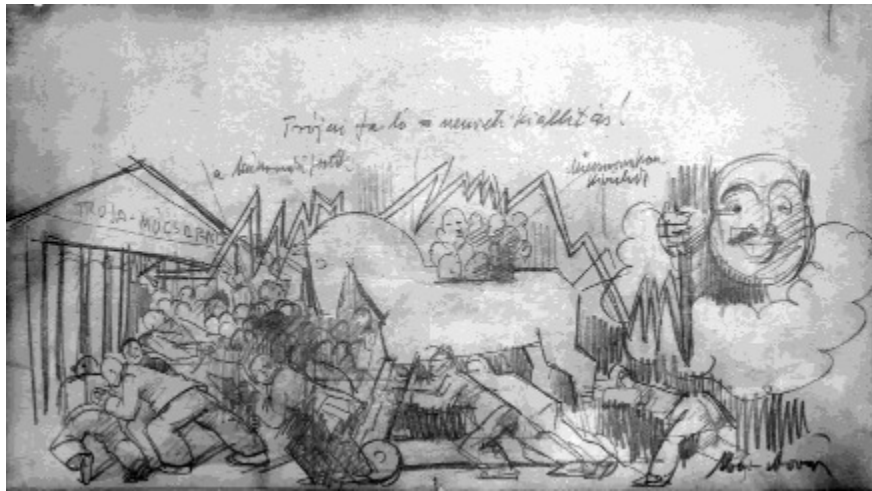
Gerevich magánhasználatú és nyilvánosságra hozott gondolatai között, utóbbiak koherenciája világosan jelzi, hogy volt olyan világos cél, amiben kételyek nélkül hitt, s amely cél mindent eszközt szentesített. Gogoláknak viszont, talán nem függetlenül mindvégig, még memoárjaiban is titkolt homoszexualitásától, legfőbb zsigeri célja a túléléshez olyanynyira szükséges mimikri elérése volt. A rejtőzködés és beilleszkedés szükségletét kellett elismerésre vágyó tehetségével és exhibícióra hajlamos alkatával összeegyeztetnie, eredendő félénkségét, gyávaságát (ő maga vallja valahol magát gyengének és energiatlanak) kellett egy időnként vesébe látóan éles tekintet „gravitas”-ával kibékítenie. Gerevich viszont már az első világháború előtt magától értetődő természetességgel fordult rá arra az útra, melyet mindvégig követett. Míg Gogolák végül eltévedt az egyfelől jogosan, másfelől túlfelül neurotikusán megélt rettegés útvesztőjében, a vélt és valós veszélyeket, a szervilitást és az autonómiát hovatovább megkülönböztetni nem tudó reflexiói és az egymást váltó hatalmi szisztémák kiszolgáltatottjaként, Gerevich számára a választott úttal együtt az élet is véget ért. Míg Gogolák inkább követte, Gerevich inkább alakította a kort, melynek formálhatóságát természetesen megint más erők határozták meg döntően. Különösen tanulságos ebből a szempontból Molnos Péter már említett tanulmánya, melyben rámutat a művész és a kurátor furcsa szimbiózisára. Mellbevágóak Aba-Novák olykor már cinizmusba hajló levelei, melyekben Gerevichet a háta mögött „gazdánk”-nak nevezi, és azon spekulál, mit hogyan lehetne beadni neki, hogyan lehetne kurátori választásaiban befolyásolni, hogyan tudná a saját (és érdekkörébe bevont barátai) karrierjét, Gerevichet eszközül használva még hathatósabban előmozdítani.⁶⁸ A Gazda becenév nem csupán fejlett (ön)ironiáról tanúskodik, hanem a reflexivitásnak arról a fokáról, melyben már felszámolódik az alárendeltségi viszony. Nem véletlen, hogy későbbi korok hasonló függésben lévő művészei gondolatban sem gazdizták volna le ihlető és pénzt adó patrónusukat. Aba-Novák azért ironizálhat Gerevichen, mert valamelyest a kezében tartja, vagy legalábbis azt gondolja, hogy irányíthatja gazdáját. Molnos a források finom elemzésével kimutatja, hogy Aba ebben az irányításban olykor a zsarolásig is elment.⁶⁹ Ugyanaz a célelvű elkötelezettség

Aba-Novák Vilmos munkatársa
Aba-Novák freskóin dolgozik.
Gerevich Tibor fotóhagyatéka,
MTA MKI Fotótár, B 3766.

⁶⁸ Molnos 2009. i. m. 5–36.

⁶⁹ Uo., 7.

Aba-Novák Vilmos: A Múcsarnok bevétele, 1933. Hóman Bálint karikatúrájával.
Ceruza, papír; 255 x 440 mm; j.j.l.: Aba-Novák; mgt.

hajtja, mint Gerevichet, mely az ő vonatkozásában a monumentális program-művészet és az egyházművészet megújítása fogalmával írható le. Ebben a kitűzött célban Abánál éppúgy egyesül *hit* és *érdek*, mint Gerevichnél, és ambíciója is éppolyan erőteljes. Gondtalanul használják és kihasználják egymást a közös ügy érdekében, viszonyukat azonban az ügybuzgalom és a meggyőződés heve és ereje át is forróítja. Hit és cinizmus: ismét egy ellentétes értelmű ítéletpár, melynek egyidejű érvényességét adatott felismernünk. A cél iránti elkötelezettségnek ironikus reflexiója például Aba-Novák karikatúrája, melyben Hóman művészetpolitikája előtti kvázi hódolatát fejezi ki azzal, hogy a Nemzeti Kiállítások Hóman kitalálta programját trójai falóként ábrázolja, mely az akadémikus művészetet pártoló Múcsarnok erődítményét veszi be. Másokhoz írt leveleiket olvasva elbűvölhet minket Aba-Novák nagyfokú autonómiája, éleslátása, bölcsessége, mely utóbbi lehetővé tette számára, hogy a szintén domináns Gerevichet szövetségesevé tegye. Aba világosan látta Gerevich gyenge pontjait, hiúságát, aminél fogva zsarolhatja, és minden tisztelete mellett él is ezzel a lehetőséggel. Amiképpen semmilyen egyéb lehetőséget sem hagy ki, hiszen a rövid élete nagy részében nehezen élő művészt erre az életkörülményei is rákényszerítik. Ha szükséges, akkor az udvari művész szerepében odáig is elmegy, hogy megrendelésre Horthy-portét készít, az elvárásoknak megfelelő stílusban. Úgy gondolom, ezt ugyanazzal a kedvvel és műgonddal tette, ahogy a kor más prominenseit is megörökítette, szándékosan is utalva a régebbi korok megrendelő-művész viszonyára. Másfelől Gerevich behízelgő modora nem csupán feletteseinek szólt. Pl. tanítványának, Dutka Máriának vagy Szekfű barátjának írt leveleiből világosan kitetszik, hogy Gerevich eredendő kedvességgel minden segítséget, támogatást megadott azoknak, akiket szeretett, átadta saját témáit, rendelkezésre bocsátotta kapcsolatait, kutatási anyagait, nem

véletlen, hogy művészettörténeti munkáinak egy része nem alapkutatás, hanem kompiláció: ő maga sem ragaszkodott foggal-körömmel szellemi magántulajdonaihoz. Nyilvánosan Gerevich reflektálatlanul rajongott művész-istállójának egyetlen igazán kimagasló tehetségéért, az ő felfedezéséért, veretlen versenylováért, és nincs okunk kételkedni Aba-Novák tragikusan korai halála fölött érzett gyászának őszinteségében sem.

Robusztus figurája egy tömbből faragottnak tűnik, melynek felszínére fordult ki mélye: ha létezett is egy másik, egy titkos Gerevich, tulajdonosa úgy gondolhatta, ennek nincs túl nagy jelentősége. Azt hiszem, azonosult közéleti szerepeivel, vállalva és beépítve ezekbe a szerepekbe privát szféráját és privát tulajdonságait, nagyvonalúságát, életszeretetét, nárcizmusát, segítőkészségét, hedonizmusát, gazdag, széles látkörű tudását, melynek fényes, barokk pompáját nem homályosítja el a vertikum feltűnő hiánya. A felületes jelző talán igaz lehet rá, bár legalább annyira igaz, hogy okos volt, hiszen csak rendkívül okos ember képes úgy perfektuálni a nyilvános beszédét, hogy azt zökkenőmentesen azonosíthassuk vele és konkrét céljával. Gerevich közismerten érzelmes, patetikusan áradó, papos retorikája a tartalom meglétének ígézetébe ringatja az embert, örökké úgy beszél, mint akinek súlyos mondanivalója van, föl sem tűnik, hogy közben rendre ugyanazt a néhány frázist ismétli. Ezek a frázisok pedig kiszámítottan, gondosan kitalálva szolgálják Gerevich és a haza vélt vagy valós érdekeit, konfliktusmentesen összehozva a kettőt, problémátlan jóhiszeműségben, amiképpen hit és önhittség is oly békésen megférnek nagy formátumú személyiségében.

Aba-Novák Vilmos: Horthy Miklós
a nyíregyházi városháza számára
festett egészalakos portréja, 1937.
Nyíregyháza, Jósza András Múzeum.
MTA MKI Fotótár,
Gerevich-hagyaték, B 4180.

ÉBER ÉS HOFFMANN TÜKRE, AVAGY SZAKMAI PÁCBAN

Míg a támadások és kritikák első csoportja hangsúlyosan Gerevich személyét veszi célba, addig a második szigorúan szakmai alapon, tudományos munkásságát bírálva jut el a nyilvános kritikáig. E támadások értelmezéséhez szükségünk van Gerevich

Aba-Novák Vilmos.
Gerevich Tibor fotóhagyatéka,
ELTE Művészettörténet Tanszék.

tudományos pályafutásának rövid áttekintésére. Gerevich Tibor Máramarosszigeten született, 1882. június 14-én. Egész életében agglegény maradt, viszont korán elhunyt testvérei, a Külügyminisztériumban dolgozó Gerevich Zoltán miniszteri tanácsos fiát, a később régész Gerevich Lászlót (1911–1997), és Aladár testvére fiát, a később hatszor is olimpiai bajnokká lett vívó Gerevich Aladárt (1910–1991) ifjúkorukban támogatta. Édesapja, Gerevich Emil (1854–1902), Műegyetemet is végzett bölcsészdoktor, matematikatanár, középiskolai számtan- és fizikatankönyvek szerzője. Felesége Ilniczky Ilona. Gerevich Emil már Kárpátalján megtapasztalhatta, mit jelent nemzetiségi környezetben élni. Tibor az általános- és középiskoláit Kassán végezte, ahová édesapját besztercebányai tanítóskodás után 1891-ben nevezték ki állami főreáliskolai igazgatónak. Az 1880-

as évek közepén Besztercebánya az apa számára Ipolyi Arnold szellemi közelségét és a Grünwald Béla vezette pánszlávellenes mozgalmakat jelenthette.⁷⁰ A nemzeti pátosztól fűtött kassai évek után Gerevich az Eötvös Collegium híres századfordulós generációjának tagjaként 1900 és 1904 között végezte tanulmányait a Budapesti Tudományegyetemen. Ott évfolyamtársa volt Szekfű Gyula, akivel haláláig közeli barátságot ápolt, vagy későbbi asztaltársa a Százéves vendéglőben, Kodály Zoltán, vagy Szabó Dezső, de Szabó Miklós, Eckhart Ferenc, Eckhardt Sándor, Miskolczi Gyula, Horváth János, Laczkó Géza is ebben az időben jártak oda. Laczkó Géza szerint az Eötvös Collegium ebben az időben: „A nagy német áradatban egy kis román, sőt gall sziget.”⁷¹ Gerevich 1904-ben kitűnően szigorlatozott művészettörténetből, mint főtárgyból és keresztény archaeológiából, illetve francia irodalomtörténetből, mint melléktárgyakból. Ugyanebben az évben doktorált⁷² művészettörténetből Pasteiner Gyulánál *Az arányosság elméletének és alkalmazásának története a művészetben* című disszertációjával. Talán édesapja matematikai érdeklődése is közrejátszott a témaválasztásban, melyről helyesen állapítja meg Gosztonyi: „A dolgozat kettős céllal íródott: Gerevich egyrészt összefoglalását akarta

⁷⁰ A Grünwald-féle mozgalommal való kapcsolatról ld. Százados 1989. i. m. 3.

⁷¹ Laczkó Géza: Az Eötvös-Collegium, középiskolai tanárjelöltek állami internátusa. *Nyugat*, 14. 1920. 15–16. 817.

⁷² Ez a mai szakdolgozatnak felelt meg.

adni az arányelméletek történetének, másrészt nyomon kívánta követni ezek szerepét a művészet »fejlődésében«. Az igen alapos dolgozat, valószínűleg Pasteiner által kitűzött, de legalábbis *ajánlott, még bevallható* célja – a feldolgozott anyag viszonylag higgadt, kronologikus ismertetésén túl –, a spekulatív arányossági elméletek hasznavehetetlenségének történeti-kritikai analízise volt.⁷³ Gosztonyi arra is felhívja a figyelmet, hogy Gerevich már ilyen korán megnyilvánuló „általános (német) elmélet ellenessége” összefügg azzal, hogy a témát Pasteiner jelölte ki számára, sőt, Gosztonyi szerint „a professzor biztatására, *eleve* a (német) elméleti konstrukciók ellen ragadott tollat.”⁷⁴

Ez a momentum azért is érdekes, mert azt bizonyítja, hogy Gerevich németellenességének gyökerei időben is jóval mélyebbre nyúltak a „Hitler vagy Mussolini” választási kényszernél. 1904-ben járunk, Gerevich pedig Kassáról érkezett, olyan közegből, ahol a német ajkú polgárság expanziója a pánszláv mozgalmakkal együtt, a kisebbségben lévő, de többségi jogokat gyakorló magyarok erős nacionalizmusát hozta magával. Ez a réteg pedig a századforduló szellemi kínálatából törvényszerűen a faji, nemzetkarakterológiai alapú konzervatív tendenciákat választotta. Gerevich ifjúkori írásainak legfeltűnőbb jellegzetessége, hogy főszereplői meghatározott, konstans tulajdonságokkal rendelkező nemzetek, pl. az 1908-as Donatello-tanulmány legfőbb ambíciója visszaszerezni Donatellót a németektől, a Donatello-képet megtisztítva – Gerevich szavával – a német „faji” jegyeitől. Rögtön a dolgozat elején meghatározza a célt: „A német művészettörténeti irodalomnak, minden chauvinisztikus hajlama mellett sem vethető szemére, hogy elhanyagolná a latin faj legsajátabb alkotását, a XV. századi művészet kutatását. Mégsem hallgatható el, hogy megkülönböztető szeretettel fogadja keblére a század azon művészeit, kiknek specifikus jellege a germán szellemmel valamelyes rokonságot árul el. Így került érdeklődése homlokterébe az utóbbi években Donatello, s kivált annak padovai és Padova-utáni korszaka, melyeknek tartalmi és formai felfogásban egyaránt nyers caractere a német fajnak minden más irány fölött érthető és rokonszenves.”⁷⁵ A német művészettörténet már csak azért sem alkothat helyes képet Donatellóról, mivel „a modern német művészettörténet élénken materialisticus színezetű művészetphilosophiai háttérből domborítja ki Donatello művészi tevékenységét.”⁷⁶ A művészetfilozófiai, a tisztán elméleti spekulációk iránti ellenszenvét Gerevich már az 1904-es disszertációjában is kifejtette, melynek szakmai előzménye kétségtől, ahogy arra Gosztonyi utal, a „helyes történeti álláspont” bevezetésével az előd Henszlmannal szembe forduló Pasteiner Gyula, tehát Gerevich a disszertációban megfogalmazott Henszlmann-bírálatával Pasteinernek is kedvében akarhatott járni. Gosztonyi említi, hogy a Gerevich-féle disszertáció talán egy egyetemi Henszlmann-pályaműből nőtt ki.⁷⁷ Ez

⁷³ Gosztonyi 2008. i. m. 68.

⁷⁴ Uo., 68., 279. lábjegyzet.

⁷⁵ Gerevich Tibor: Donatello és az újabb művészettörténeti kutatás. *Athenaeum*, 17, 1908, 2. 207.

⁷⁶ Uo., 211.

⁷⁷ Gosztonyi 2008. i. m. 70., 296. lábjegyzet.

a Henszlmann-kritika a kassai diáknak a kassai dóm Henszlmann-féle „tendenciózus” tárgyalása miatt sem eshetett nehezére. Másfelől itt nem csupán egyéni ambíciókról van szó, hanem az oktatás metodikai állásáról is: a magyar művészettörténet-írás ekkor szabadul fel, nem csupán a régiségtan, az archeológia, hanem az esztétikai irodalom gyámsága alól is, Winckelmann normatív szemlélete ellen Pasteiner „a művészet történetében az elvont elméletek egyáltalán nem használhatók” doktrínájával lép fel.⁷⁸ Gerevich azonban, Pasteinerrel ellentétben, aki tanszékét a tudomány egyetemes mércéjével mérte, a hangsúlyokat a nemzetközi integráció helyett a *nemzet önérvényesítésére* és elhatárolására, a részleges, inkább csak az elméleti (német) esztétikákra vonatkozó tiltásból⁷⁹ a *németellenességre* és az általános *elméletellenességre* és a francia vagy német helyett az *olasz orientációra* helyezte.⁸⁰ Kulcsszó a *materialista* szemlélet bírálata is: mindezekkel Gerevich már ekkor kijelölte a művészettörténet-társadalomban pozícióját, ami 1905-től érdemben változatlan maradt. Korai németellenessége morális megerősítést nyert a *Drang nach Osten* két világháború közötti szakaszában, amikor ez az olasz voks átmenetileg reálpolitikusi aztán meg hősieken ellenálló, humanista színezetet kapott. Gerevich Trianontól Hitlerig mindenben igazolva láthatta a megkezdett út helyességét.

„A következő két esztendőben állami stipendiummal külföldön tartózkodott, két félévet a berlini egyetemen töltött. Szabadidejében bejárta a német, francia, belga és holland műgyűjteményeket, a második esztendőt Olaszországban töltötte műtörténeti kutatásokkal múzeumokban és levéltárakban. 1907-ben és 1908-ban a minisztériumtól újból két ízben két-két hónapi útra szóló szakstipendiumot kapott, s ezután sikerült neki 1908-ban a N. Múzeum Könyvtárában alkalmazást kapni. Azóta 1908. április 1-től kezdve a könyvtári nyomtatványi osztályban mint napidíjas gyakornok.”⁸¹ Gerevich Arduino Colasantival a Direzione Generale delle *Antichità e Belle Arti* fiatal tisztviselőjével olasz tartózkodása idején ismerkedett meg, akit 1919 és 1928 között már nagy tekintélyű, államtitkári rangú barátjának mondhatott. Colasantival közös tanulmányt is publikált a *Rassegna d'Arte* hasábjain a Pálffy-gyűjtemény a Szépművészeti Múzeumban található olasz képeiről. A bolognai és a ferrarai művészetről írt munkái hamar ismertté teszik nevét, már 1908-ban publikál Francesco Franciáról, akinek szakértőjévé válik. Ahogyan akadémiai tagajánlásában ifjúkori mentora, Mihalik József írja: „Olasz levéltárakban eredményes kutatásokat

⁷⁸ Uo., 86., 401. lábjegyzet.

⁷⁹ „Az emlékbeszédnek is hangsúlyos részét képezte Pasteiner (vélt) elméletellenességének taglalása, jóllehet valójában rendkívül kedvelte az művészetelméleti írókat: Taine-től Fiedleren át Hildebrandig. Problémája igazából csak az elméleti esztétikákkal és követőikkel volt. Gerevichnek *általában* az – és főképp: a német – elméletekkel.” Gosztonyi 2008. i. m. 168.

⁸⁰ Vélhetőleg ezek a hangsúlyeltolódások vezettek oda, hogy Pasteiner 1911-ben még támogatta kedves tanítványa magántanári habilitációját, 1918-ban azonban már nem kívánta tanszéke élén látni.

⁸¹ Gerevich Tibor Mihalik Józsefnek írt levelei és Mihalik akadémiai tagajánlása Gerevich szakmai élettrajzával, vö. jelen számunkban.

tett, s párhuzamosan számos fontos kiadatlan művészeti emléket – többnyire festményt – hozott felszínre. Ilyen módszerrel végzett kutatásaival az olasz művészet történetének több ismeretlen vagy rosszul ismert részét világította meg. Elsőnek dolgozta fel a XIV. századi bolognai festészet történetét, amely iskola későbbi fejlődéstörténetét is újonnan, eredeti módon rajzolta meg, s fölfogását az olasz művészet-történet e fontos iskolájának fejlődésére nézve az irodalom is magáévá tette, eredményeire olasz, német, angol szakmunkák hivatkoznak. Korunk legnagyobb szabású tudományos művészettörténeti vállalkozása, a Thieme-Becker Künstlerlexikona őt bízta meg a bolognai-ferrara festők feldolgozásával, s e mű eddig megjelent kötetében számos régi művész életrajzát és működésének megkonstruálását közölte eredeti levéltári és emlékkutatásai alapján. E biográfiáit – melyek némelyike valóságos monográfiává bővült s különnyomatban is megjelent – a külföldi tudományos kritika »mintaszerűnek« ismerte el s azokat éppúgy citálják, mint egyéb dolgozatait.⁸² Már ilyen fiatalon részt vett a Milánói Világkiállítás magyar pavilonjának rendezésében: „A magyar kormány Czákó Elemér barátomat nevezte ki a kiállítás igazgatójává, aki családját is lehozta. Apródok voltak akkor, mint kiállítási halovány segédfogalmazók a Zambra Gino és a Gerevich Tiborka.”⁸³ 1908-tól gyakornok a Széchényi Könyvtárban, 1911-től a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának segédőre, majd őre. Fennmaradtak éves jelentései, amelyek alapján például tudható, hogy az első évben főleg az ötvösanyag katalogizálásával foglalkozott: „Bevégeztem az őskori aranytárgyaknak Dr. Márton Lajossal kezdett és folytatott catalogue raisonnéját, leírva 128 darabot. Revideáltam a raktárban lévő őskori aranytárgyakat. Megkezdtem az ékszer-tár (V. terem) catalogue raisonnéjának készítését, és a régi leltáraknak áttanulmányozása után leírtam s nagyrészt lerajzoltam 79 darabot.”⁸⁴ 1912-ben meg már arról értesülünk, hogy: „Október 1. – november 10. között szabadságon voltam, amely idő alatt részt vettem a római X. nemzetközi művészettörténeti kongresszuson. Az ötvös gyűjtemény catalogue raisonnéja számára földolgoztam különböző szekrényekben elhelyezett s részben újabb szerzeményű kelyheinket [48 misekelyhet (köztük egy legújabb szerzeményű, s a készítő magyar ötvös nevével ellátott XIV. sz.-i kelyhet), 2 misekehely-töredéket és 1 sírkelyhet]. Ugyancsak a cat. rais számára földolgoztam 26 más ötvöstárgyat.”⁸⁵ Gerevich muzeológusi munkája mellett 1911-ben a Budapesti Tudományegyetemen az olasz művészettörténet magántanára lett, annak a tanszéknek a munkatársa, mely négy előadóval (Pasteiner Gyula, Éber László, Gerevich Tibor, Hekler Antal) biztosította az oktatást. Az 1910-es évek első felére

⁸² Mihalik József és Ballagi Aladár 1916-os akadémiai tagajánlásból. Vö. „De hát jövőm elhatározó fordulata előtt állok”. Gerevich Tibor Mihalik Józsefnek írt levelei és Mihalik akadémiai tagajánlása Gerevich szakmai életrajzával. Ld. az *Enigma* jelen számában.

⁸³ *Maróti Géza emlékiratai*. Sajtó alá rend. És szerk. Fejérvári Zoltán, Prakfalvi Endre. Budapest, 2002. 15.

⁸⁴ Magyar Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtár, 37/1912, Jelentés az 1911. év negyedik negyedében teljesített hivatalos munkásságomról.

⁸⁵ Jelentés az 1912. év IV. negyedében végzett hivatalos munkásságomról, uo. 45/1913.

azonban, úgy fest, már megérlelődtek első szakmai konfliktusai is. Gosztonyi szerint Gerevich már az 1908-as Donatello-tanulmány „kritikai megjegyzéseit (közvetve) az egykori Schmarsow-tanítványnak, az 1903-ban Donatello-könyvet is megjelentető Éber Lászlónak is szán(hat)ta.”⁸⁶ Éber azért is tudott Pasteiner mellett oly korán habilitálni, mert azok egyike volt, akik a Pasteiner szerint helyes úton indultak el a „katedra-művészettörténet” művelésében. Marosi Ernő Ébert nevezi a „normális” művészettörténésznek, a jelzőhasználatot így magyarázva: „Mint tudjuk, a normalitás nagy baj, nemcsak konfliktusok forrása egy őrült külvilágban, hanem látszólag még a vele szimpatizáló követők szemében is olyannyira joggal elvárható, természetes álláspont, hogy annak érdeméről, aki képviselte, meg lehet feledkezni, álláspontját – kisajátítva – el lehet foglalni, nevét pedig el lehet feledni. Ez történt Éber Lászlóval, aki pedig a magyar művészettörténet-írás első normális, azaz modern értelemben – mind képzettségét, mind módszereit és látókörét tekintve – szabályszerű művelőinek egyike. Ami pedig az őrült külvilágot illeti: annak fő korifeusaként Gerevich Tibor vállalt szerepet, méltánytalanul abba az összefüggésbe sorolva őt is, amelyet utóbb, már egy évtizede csiszolt formában, egy kétértelmű jelzős szerkezettel terhelt megállapítása fejezett ki: »A művészettörténetbe kontárkodó két nagytekintélyű tudományos indigéna, a régész Pulszky Ferenc és a történész Marczali Henrik hintette el a régi magyar művészet megtagadásának konkolyát.«”⁸⁷ Marosi itt arra a Gerevich által több formában is citált passzusra céloz, mely Éber 1909-es *Erdélyi szobrászati emlékek* című tanulmányából származik: „Rég elismert tény, hogy a magyar művészet történetéről jogosan nem beszélhetünk”.⁸⁸ Gerevich szemében ez a nagyvonalúan kozmopolita állítás vörös posztó lehetett, különösen, hogy a minden tekintetben európeér Éber Schmarsow-hoz, egy német (!) professzorhoz járt és ebből a szemszögből mert írni – Donatellóról. Hogy konfliktusuk innét, a Donatello-recepció forrásvidékéről ered-e, vagy már voltak előzmények, egyelőre nem tudni, mindenesetre az Éber-Gerevich-rivalizálás jelentős momentum a pálya e korai szakaszán, ahogy a két háború közötti időszakot a Hekler-Gerevich-versengés jellemezte.⁸⁹ Különösen, hogy valahogyan úgy alakult, hogy Éber mindenütt Gerevich előtt járt: előbb lett magántanár, előbb lett akadémikus, előbb írt összefoglaló jellegű munkát az Árpád-kor művészetéről⁹⁰, megelőzte a Nemzeti Múzeumban, sőt a MOB-nál is. Utóbbi Gerevichnek sikerült azzal „megtorolnia”, hogy a Tanácsköztársaság alatt

⁸⁶ Gosztonyi 2008. (kézirat) i. m. 118.

⁸⁷ Marosi Ernő: Éber László (1871–1935), a normális művészettörténész. „*Emberek, és nem frakkok*”. *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény.* Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 13. no. 47. 143.

⁸⁸ Éber László: *Erdélyi szobrászati emlékek. Művészet*, 8. 1909. 171.

⁸⁹ Erről ld. bővebben: Markója Csilla: „Ellentétek keresztezési pontja vagy magad is” – Zádor Anna kapcsolatai és a magyar művészettörténet-írás a két háború között.” Ld. a Hekler tanszékével foglalkozó fejezetet. *Enigma*, 2008. no. 54. 25–68.

⁹⁰ Éber László: Magyarország árpád-kori művészete. *Műbarát*, 2. 1922. 73–84., 97–108., 121–138., 161–168.

vitt szerepe miatt diszkvalifikált Éber 1918–1919-es műemléki reformtervezetének sarkalatos pontjait, melyek többek között egy szakhivatal felállításáról szóltak⁹¹, Gerevich végül is sajátjaként (és persze a saját embereivel) valósítja meg. A Gerevich-Éber-viszony több személyes ellenszenvnél, világnézeti és tudományos ellentétek egyaránt közrejátszhattak elmérgesedésében. Gerevich lesújtó véleménnyel volt a polgári radikálisokról, Éber tudományos felfogása pedig főbb vonalaiban a Pastener-féle egyetemesnek elgondolt művészettörténet-írás paradigmáját követte, hozzátéve, hogy az idézett, Gerevich által rendre tendenciózusan félreolvasott mondat a magyar művészettörténet és a magyar műemlékvédelem egyik „kiválóan képzett, helyét becsületesen megálló magyar közhivatalnokától”⁹² származik, aki igen sokat tett hazája műkincseinek és műemlékeinek feldolgozásáért és védelméért. Megközelítésük különbségét azonban világosan jelzi, hogy Éber a Tanácsköztársaság alatt síkraszállt az egyház birtokában lévő használaton kívüli művészeti alkotások, az egyházi kincsek „biztonságba helyezéséért” (azaz nyilvános gyűjteményekben történő őrzésükért).⁹³ Az eltérés kettejük világnézete között tudományos téren a „katedra” vagy a „múzeumi művészettörténet” egymást kvázi kizáró alternatívájának köntösbén jelent meg.

Fennmaradt egy levél, melyet Éber László írt Wilde Jánosnak, néhány részlete arról árulkodik, Gerevich szakmai megítélése már 1916-ban konszenzusosan negatív volt abban a körben, melyet Éber, Wilde, vagy Meller neve fémjelzett.⁹⁴

„Kedves Barátom,

Igen köszönöm nagyon kedves, meleg sorait, amelyek annál jobban estek nekem, mert az Ön véleményére sokat adok. Sajnálom, hogy nem volt módjában G. cikkét olvasnia⁹⁵; – máris megvan a hatása, ugyanis – még az én válaszom megjelenése előtt – általános a vélemény, hogy evvel lehetetlenné tette magát.”

Ebben a mondatban Éber arra a vitára utal, amely Fabriczy Kornél kötete kapcsán Gerevich és közte kialakult. A külföldön élt, de idehaza akadémiai alapítványt

⁹¹ Az Éber elképzelte korszerű szakhivatal vezető szerveként működő Műemléki Tanács elnöke Petrovics Elek, helyettes elnöke Lessner Manó volt, tagjai pedig: Csányi Károly, Hüttl Dezső, Möller István, Pogány Kálmán, Schoen Arnold, Wilde János, Meller Simon, Kenczler Hugó, Antal Frigyes. Éber, Forster és Gerevich viszonyáról és a műemléki törvényről ld. Bardoly 2006. i. m. 8.

⁹² Marosi 2006. i. m. 144.

⁹³ Dr. Éber László levele a közoktatásügyi népbiztoshoz, melyben javaslatot tesz az egyházak birtokában lévő művészeti alkotások biztonságba helyezésére, 1919. március 25. *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete*. Sajtó alá rend. Kiss Dezső. Szerk. Németh Lajos. Budapest, 1960. 133–134.

⁹⁴ A levelet, melyre Molnos Péter hívta fel a figyelmemet (amit ezúton is köszönök), az *Enigma* jelen számában teljes egészében közöljük. Lelőhelye: MNG Adattára, ltsz. 20151/1979/247.

⁹⁵ Gerevich Tibor: *Fabriczy Kornél dolgozatai*. Ford. Rózsaffy Dezső, átnézte: Éber László. Bev. Berzeviczy Albert. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadóvállalata, 1914. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 35. 1915. 378–384.

tevő Fabriczy összegyűjtött dolgozatait a Magyar Tudományos Akadémia adta ki 1914-ben, Berzeviczy Albert bevezetőjével. A fordítást Rózsaffy Dezső készítette, a fordítást lektorálta és a kiadványt szerkesztette Éber László. A kötetről Gerevich Tibor írt recenziót, erősen kifogásolva a fordítást, és durván provokálva a kötet szerkesztőjét: „Az összegyűjtött dolgozatok fordításának átnézését Berzeviczy természetesen nem vállalhatta, s így ezt az Akadémia kénytelen volt oly tagjára, Éber Lászlóra – a hazai régészetnek egyébként érdemes munkására – bízni, a ki az olasz s általán a külföldi művészet történetével tudományosan nem foglalkozott. Ezt a kiadvány – sajnos – meg is sínylette, a minek elhallgatása tiszteletlenség volna az Akadémia iránt.”⁹⁶

A Donatello-könyv és számos más publikáció után ez a kitétel, miszerint Éber az „olasz s általán a külföldi művészet történetével tudományosan nem foglalkozott”, olyan sértés volt, amit Éber nem hagyhatott válasz nélkül. Különösen, hogy a fordítás hol több, hol kevesebb joggal kifogásolt részei kapcsán (Pl. Gerevich szerint a Tafelbildet helytelen táblaképnek fordítani) sor került a ‘Köpenyes Mária’ Éber által bevezetett ikonográfiai terminus technicusának a bírálatára is, ami ráadásul úgy lett felvezetve, mintha Gerevich nem is olvasta volna, ergo Éber meg sem írta volna *Köpenyes Máriaképek* című, 1912-es tanulmányát az *Archeologiai Értesítő* számára. Ráadásul Éber véletlenül tanúja lett a Gerevich-féle opportunizmus egy kínos esetének is, amelyről a levél végén számol be Wildének:

„Végezetül egy kis csemege – részlet Gerevich bírálatából. Az eredeti fogalmazásban, amelyet kefelevonatban olvastam, lehordta a Fabriczy-cikkek kiválasztását. Utólag aggályai támadtak: hátha Berzeviczy⁹⁷ végezte azt, hát nagyon földicséri. Erre előllok: azt bizony én csináltam. Ez fájni fog.”

A Felvidékről származó Berzeviczy Gerevich egyik korai támogatója volt, és a levél ismeretében valóban nem vet túl jó fényt szerzőjére a megjelent Berzeviczy-méltatás:

„A kiadvány bevezetése gyanánt az Akadémia elnökének Fabriczyról tartott emlékbeszéde szolgált, mely Fabriczyt végigkíséri külső eseményekben nem gazdag életén, s nagy tárgyi alapossággal, nemessé csiszolt formában ismerteti tudományos munkásságát. Munkásságát senki sem méltathatta volna nagyobb illetékességgel és szeretettel Berzeviczynél, a ki maga is alapos ismerője és kutatója Fabriczy főtárgyának, a reneszánsznak, a ki maga is – Geymüller szavával élve – »a reneszánsz polgára«.”⁹⁸

⁹⁶ Uo., 378–379.

⁹⁷ Berzeviczy Albert (1853–1936), konzervatív kultúrpolitikus, esztéta, történész, az MTA tagja. 1881-ben szabadelvű párti, majd 1910-től nemzeti munkapárti országgyűlési képviselő. 1887-től 1894-ig vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkár, 1895–1898 között a képviselőház egyik alelnöke. 1903–1905 között a Tisza kormány kultuszminisztere. 1905–1936 között az MTA elnöke. 1917-ben főrendiházi taggá nevezték ki. 1923-tól a Kisfaludy Társaság elnöke, 1927-től felsőházi tag, 1932-től a Magyar Pen Club elnöke. Gerevichcel jó kapcsolatot ápolt. Gerevich ismétlődő olasz útjai során anyagot gyűjtött Berzeviczy Aragoniai Beatrixról készülő forráskiadásához, amely 1914-ben jelent meg. 1920-ban a Korvin Mátyas Magyar-Olasz Tudományos, Irodalmi, Művészeti és Társadalmi Egyesület elnöke lett, melynek főtitkára Gerevich Tibor volt.

A recenzióra Éber László válaszolt 1916-ban, az *Akadémiai Értesítő* 27. évfolyamában, amire Gerevich nem késlekedett a replikával az *Archaeologiai Értesítő* 36. évfolyamában. Éber a sértésekre sértésekkel felelt, úgyhogy a filológiai tárgyú marakodás Gerevich viszontválaszában végül személyeskedésig fajult: „A hivatottságomra való célzással nem tudom kit akart megtéveszteni. Teljes önérzettel mutathatok rá, hogyan ítélik meg kutatásaimat az arra hivatottak, tanulság rá a külföldi folyóiratok kritikai rovata, a német, olasz, francia és angol szakirodalom, a mely eredményeimet bőven idézi és átveszi. Éber szót emel az ellen, hogy »merészelttem« művészettörténeti munkásságáról nyilatkozni; úgy látszik, az a kitételem fáj neki hogy »az olasz s általán a külföldi művészet történetével tudományosan nem foglalkozott«; hogy ez mennyire igaz és objektív megállapítás volt, bizonyítja az is, hogy nevével a külföldi irodalomban sehol nem találkozunk, hogy szóval munkásságával nem adott alkalmat eredményeinek figyelembe vételére.”⁹⁹

És érlelődött a következő összeütközés is, hiszen, mint arról a levél egy másik passzusa tudósít, Éber komolyan reménykedett abban, hogy elnyerheti Pasteiner tanszékét, s erre, mint a tanszéken legrégebben tanító magántanárnak, meg is kellett volna legyen az esélye. Gosztanyi rekonstruálta a tanszéki pályázat Pasteiner viselkedésére nézvést szánalmas történetét, melynek valószínűleg a Heklerrel rokoni és baráti kapcsolatot is ápoló Klebelsberg nyomására, Hekler kinevezése lett a vége. 1916-ban azonban még csak Éber dédelgetett vágyálma volt a pályázat, melyet végül is a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1917. június 30-án kelt miniszteri rendeletében 1917. augusztus 15-ei határidővel hirdetett ki, s melyen Éber mellett Gerevich Tibor, Hekler Antal, Lázár Béla, Meller Simon, és Felvinczi Takács Zoltán is részt vettek.¹⁰⁰ Éber 1916-os sorai mindenben megerősítik Gosztanyi rekonstrukcióját:

„Ami a katedrát illeti, a dolgot egyelőre elrontották, amennyiben a kar, Beöthy¹⁰¹ indítványára felkérte Pasteinert¹⁰², hogy amíg a tanszék nem lesz betöltve, saját magát helyettesítse. Ez lehet egy vagy két félév. Tehát van idő az offenzíva előkészítésére, ámbar én nem tudom, hogyan kell ezt csinálni. Valószínű, bár abszurdum, hogy P.¹⁰³ mint helyettes tanár, maga is benn lesz a jelölő bizottságban és akkor nem lehet semmit sem előre látni. Úgy hallom, G.-t¹⁰⁴ nem nagyon portálja. Különben legújabbban Mellert¹⁰⁵ is erősen emlegetik. Beszéltünk is erről együtt, a legbarátságosab-

⁹⁸ Gerevich 1915. i. m. 378.

⁹⁹ Gerevich viszontválasza: *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 36. 1916. 262–263.

¹⁰⁰ Gosztanyi 2008. i. m. 142.

¹⁰¹ Beöthy Zsolt (1848–1922), irodalomtörténész, esztéta, az MTA tagja.

¹⁰² Pasteiner Gyulát, a művészettörténet tanszék vezetőjét 1916 júliusában nyugdíjazták, a tanszékvezetésre azonban csak 1917. június 30-án írták ki a pályázatot. Az egyetem az interregnumra való tekintettel Pasteinert bízta meg a helyettesítéssel. Pasteinerről ld. még Gerevich Tibor az Eötvös Collegiumról. *Az Enigma* jelen számában, 18. jegyzet.

¹⁰³ Pasteiner Gyula.

¹⁰⁴ Gerevich Tibor.

¹⁰⁵ Meller Simon (1875–1949), művészettörténész.

ban, és megegyeztünk abban, hogy bármint fordul is a dolog, ez húsz évi zavartalan jó viszonyunkat nem fogja megzavarni. Azt hiszem, hogy Majovszky¹⁰⁶ akarja Meltlert (az én kárpótlásomra műegyetemi tanszéket is emlegetett), Past. azonban nagyon erősen ellene lesz, és nem hiszem, hogy a kar őt favorizálná. (Mindezt persze a legbizalmasabban írom).

Így tehát van még idő az idegek acélozására és remélem, képes leszek minden eshetőségnek lelki egyensúllyal, derülten szemébe nézni.”

De nem csupán Éber, Gerevich is reménykedett, sőt, néhány Mihaliknak írt levele alapján úgy fest, nem csupán belső információkkal rendelkezett, de legmagasabb szintű egyházi kapcsolatait is megkísérelte bevetni a vágyott cél érdekében: „Ott kezdem, hogy katedra ügyében a kari ülés nem változtatott a jelölő bizottság javaslatán, mely Heklert (az archaeologust) ajánlotta 1. helyen, engem 2. helyen, míg 3. helyen senkit sem hozott javaslatba. Mivel e kandidáció még 2 fórumon: – egyetemi tanács és miniszter – megy keresztül, nekem tovább kellett és kell dolgoznom, hogy sikert érhessek el. A jelölés és a választási küzdelem részleteiről majd előszóban fogok referálni. A csatát még nem vesztettem el korántsem. [...] Szerdacsütörtök Esztergomba kell mennem, a tanszék ügyének újabb állását Ő Eminenciájának referálni.”¹⁰⁷ Egy másik levélben pedig izgatottan írja: „Különben is résen kell lennem a tanszék miatt, mert most a legégetőbbben aktuális.”¹⁰⁸

Végül sem Éber, sem Gerevich nem nyerte el a tanszéket. Pasteiner addigra elhidegült Ébertől, amiképpen gyakorlatilag mindenkitől, és ez alól Gerevich sem volt kivétel, akinek Pasteiner a Hildebrand-ellenességet sem tudta megbocsátani. Gerevich ugyanis a Pasteiner-tanszék ajánlott szakirodalmáról így nyilatkozott: „A művészettörténetben dilettáns Fiedler és a szobrász Hildebrand hatása alatt a művészettörténeti írók egy jelentékeny része a történeti szempont háttérbe szorításával *tisztán optico-subjectív módszerrel* dolgozik, kiragadva ezzel tudományunkat a történeti disciplinák sorából.”¹⁰⁹ Ez az 1915-ös Hildebrand kritika már előrejelzi az 1922-ben nyíltan megfogalmazott szakítást a kortárs művészet mindazon képviselőivel, akik művészeti síkon Éber köreinek modernizmusát jelentették Gerevich és az új kurzus számára: „Újra meg kell tanulnunk a rajzot, színt, a megmintázást *nem az optikai*, hanem a lelki valóság kifejezőjévé tenni, azaz megtanulnunk őket a *puszta anyagi valóság* helyett a belső kifejezés eszközeivé avatni – fogalmazta meg a régiék szelleméhez visszatérő új esztétika programját annak a műkritika terén Carlo Tridenti mellett fő zászlóvivője, Antonio Maraini [...]. Ezzel az orientációval némileg rokon a németeknél, s nyomukban nálunk is kialakult expresszionista irány, azon

¹⁰⁶ Majovszky Pál (1871–1935) műgyűjtő. 1894–1917 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti ügyosztályán dolgozott. 1925–1935 között ő szerkesztette a korszak legjelentősebb magyar nyelvű művészeti folyóiratát, a *Magyar Művészetet*.

¹⁰⁷ Gerevich Tibor levele Mihalik Józsefnek. Buda, 1918. június 23. ld. jelen számunkban.

¹⁰⁸ Gerevich Tibor levele Mihalik Józsefnek. Esztergom, 1918. augusztus 9. előtt, ld. jelen számunkban.

¹⁰⁹ Idézi Gosztonyi 2008. i. m. 122. Gerevich Tibor egy 1915-ben megjelent recenziójából.

lényeges különbséggel, hogy a lelkiesség fokozott kifejezésének olasz hitvallói a régi mestereken pallérozott, tiszta formákkal dolgoznak és egészséges életörömmel telt szellemet sugároznak, míg a német és a magyar (Nyolcak, Kernstok, Grünwald) expresszionisták gyakran beteg, ernyedtt lelki dispoziíót ennek megfelelő dekadens, elvadult formákkal fejeznek ki.¹¹⁰

Ez az 1922-es cikkekcske in statu nascendi mutatja, mikor és hogyan lett a művészettörténész tudományos felfogásából, apparátusából, konkrétan a németellenességéből, az antiimpresszionizmusból, antimaterializmusból vagy a Hildebrand-kritikából politikai fegyver, amiképpen arra is fényt vet, hogy ekkor Gerevich még érzékelte a klasszicizáló fordulat modernista gyökereit. Az egyik célba vett vad, Kernstok 1921-ben jegyzi le Berlinben, a Tanácsköztársaságot követő számkivetésben: „Nem azért nem írnak, mert a cenzúra nem engedné, hanem mert a sajtónk is »ébredő«. *Abba a szifiliszbe csak higánynak lehet hazamenni*, másképpen, én is úgy látom, nem.”¹¹¹ Kernstok azonban még egy darabig nem jött haza, úgyhogy a találat *in effigie* érte, kicsit hasonlatosan azokhoz, amelyeket Ébernek címzett Gerevich a húszas-harmincas években: az érintetteknek ekkor már nem nagyon állt módjukban védekezni.

Gerevich a háború idején Krakkóban és Esztergomban dolgozott, a lengyel képtárban a Czartorisky-gyűjtemény olasz mestereit katalogizálta. Elek Artúr a *Nyugatban* 1919-ben közölt recenziót a műről, melyben Gerevich módszerét több szempontból is bírálta: „Krakkó városa aránylag félreesik az útból és benne a Czartoryski-hercegek kicsiny múzeuma bizonyára nem világraszóló látványosság. Van azonban a nála jelentősebb gyűjteményekkel szemben egy nagy előnye, s minden látszat szerint az vonzotta feléje a fiatal magyar műtörténétíró: hogy anyaga túlnyomórészt kiadatlan és a tudományos irodalomban földolgozatlan. [...] Gerevich nagy fölkészültséggel fogott a munkába. Az olasz művészetnek fölötte tájékozott kutatója, a művészettörténeti irodalomban igen járatos tudós, ki azon fölül a maga szemével látta az olasz művészet alkotásainak színe-javát. [...] Módszeréről az előszóban és a bevezetésben számol be. Módszere kipróbált módszer: Morelli és Milanesi módszerének, a stíluskritikának és az írott kútfőkben rejlő utalásoknak összeegyeztetése. A két módszer közül az utóbbi felel meg inkább Gerevich képességeinek. Stíluskritikája, akármilyen módszeres, alapos és szorgalmas is, híjával van annak, ami nélkül ez a módszer lelketlen séma: az eredendő zsenialitásnak, az ösztön szerint működő érzéknek és érzékenységnek. Minthogy ilyen imponderabilitástól függ sikere, valójában nem is helyes dolog módszernek nevezni azt az agnoszkáló eljárást, melyet Giovanni Morelli óta stíluskritika néven ismerünk. Annyi bizonyos, hogy ez a módszer nem igazolta a beléje vetett nagy reményéseket. [...] A céhbeli tudomány felfogása visszahangzik Gerevich könyvében is, mikor írja a művészettörténet és a képtári gyakorlat feladatát hasonlítja össze egymással. A »tudományra – mondja – a jellemző mű a kiváló, míg a képtár csak úgy értethet meg a nagy közönséggel bizonyos tanulságokat, ha a

¹¹⁰ Gerevich Tibor: A modern olasz művészet. *Uj Nemzedék*, 1922. március 19. 7.

¹¹¹ Részlet Kernstok Károly kéziratosa berlini naplójából. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Adattár, Horváth Béla-hagyaték.

kiválót hangsúlyozza mint jellemzőt. A művészettörténet történeti disciplina s így előtte az a mű jelentős, amely történetileg fontos.« Ha jól értjük Gerevich gondolatát, akkor a »tudományra« nézve valamely műnek művészeti értéke másodrendű, fő dolog, hogy mennyire vannak meg rajta művészetnek ismertető jelei, azok a stílusa-adta sajátosságai, nem ritkán furcsaságai, melyeknek nyomán különböző munkákon reá lehet találni. Mintha a művészet tudományának egyetlen és legfontosabb feladata az volna, hogy az ismeretlen szerzőket nyomozza! Ugyan mi lenne az ilyen tudománnyal, ha bizonyos idő múltán véletlenül, vagy csodaszerűen minden régi kép és régi szobor szerzőjének neve kiderülne? [...] A kötet képtanulmányai közül azok a legtanulságosabbak, melyekben Gerevich egy-egy művésznek és műveinek egész történetét föltúrja és kronológiáját újra megállapítja. Az e fajta munka az, melyben Gerevich leginkább otthonos. A bolognai iskola mestereivel foglalkozó tanulmányai nem hiába alapulnak levéltári kutatásain, érdekes új adatokkal és új megállapításokkal bővelkedők. [...]

A krakkói múzeum minden esetre büszke lehet erre a magyar könyvre, amelynek tudományos érdemeit ismételten hangsúlyozni kívánjuk, adatainak nagy bőségét és pontosságát, s írójának rendkívüli tájékozottságát az olasz művészet egész birodalmában. Alaposabb és szeretőbb ismertetőt a múzeum nem találhatott volna Gerevichnél.”¹¹²

Elek Artúr ebben a cikkben Gerevich legfőbb büszkeségét, stíluskritikai képességét veszi össze az alábbiak alá, a recenzió vége felé konkrét példákkal, de érint más, általánosabb problémákat is, ezeknek tárgyalása azonban már a Tanácsköztársaság utáni időkhöz vezet bennünket, mely Gerevich pályájában és így az őt ért támadások témájában és jellegében is új szakaszt nyit. Ebben az új pályaszakaszban jelentős szerepet játszik egy háborús megbízatás: Lepold Antal javaslatára Csernoch János hercegprímás 1915. július 22-én íratában kikérte br. Szalay Imrétől, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójától Gerevichet a primási képtár rendezésére. Az esztergomi primási képtár anyagának feldolgozása nagy befolyású, új protektorokhoz, köztük Serédi Jusztinián támogatáshoz juttatja. 1916. február hó 20-án Ballagi Aladár és Mihalik József az MTA tagjának ajánlja, azonban ekkor még nem választották meg. 1917. november hó 25-én a hercegprímás az esztergomi képtár és régiségtár igazgatójává nevezte ki. „A háború vége, az összeomlás Budapesten érte. A Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága 1918. november 7. ülésén Fejérfalvi László elnök, mb. igazgató, javasolta, hogy „sürgősen lépések tétessenek a bécsi udvari múzeumok és közös gyűjtemények megfelelő anyagának Magyarország részére való biztosítása iránt.” Az előkészítő bizottság már decemberben működött Budapesten, melyet Fraknói Vilmos püspök vezetett, mint a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője. Hamarosan megkezdődtek Bécsben a tárgyalások. Közben 1918 decemberében az is felmerült, hogy Gerevichet, Zambra Alajos és Kőszegi László társaságában Rómába küldi az Országos Propaganda Iroda.¹¹³ Ekkor kerül sor életének legna-

¹¹² Elek Artúr: A krakkói Czartoryski-képtár olasz mesterei. *Irta Gerevich Tibor. Nyugat*, 12. 1919. 9–10. 700–702.

gyobb kalandjára, miután román csapatok Nagyváradhoz közeledtek, s az aggódó Csernoch primás megszerezte a Károlyi kormánytól az engedélyt az Ipolyi-gyűjtemény Budapestre szállítására. 1919. január 2-án Gerevich már Nagyváradon pakol: „a betegágyból jöttem Váradra, minthogy a románok jönni akarnak, siettem. Kockáztatom egészségemet, de soha többé a Keresztény Múzeum kiépítésére ily alkalom nem lesz.”¹¹⁴ Néhány nappal a Tanácskormány megalakulása előtt, 1919. március 16-án, írta egy levelében a tárgyalásokra Bécsbe induló Gerevich: „Ez az utolsó alkalom, hogy lábamat, tanulmányaimnak s ambíciómnak megfelelő pozícióban megvethetem, ha ez nem sikerül, vége életálmomnak, leszek számárlétrán keservesen nyögő hivatalnok; most mindenki elhelyezkedik; kivel indultam s tanszékre concurráltam, újabb lemaradásom megkötné hitemet a jövőben”.¹¹⁵

A bécsi tárgyalások 1919. április 2. után folytatódtak, mert a Tanácskormány a bizottság megbízatását fenntartotta. 1919. április 16-tól lényegében már Gerevich egyedül folytatta Bécsben a tárgyalásokat. (Akkor eredménytelenül, mert csak az 1920-ban aláírt trianoni szerződés 177. § alapján 1932-ben Ausztriával megkötött velencei egyezmény juttatta vissza a műkincsek stb. egy részét. A magyar kormány szakértője akkor is Gerevich volt.) Rómába történő kiküldésére azonban másképp és máskor került sor. A köztársasági kormányzatnak a háborús összeomlás után, az ország fagyos nemzetközi elszigeteltségében, létfontosságú volt külföldi hídfőállásainak kiépítése. 1919. január 20-án az átszervezés alatt álló Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból értesítették a Magyar Tudományos Akadémiát a Római Magyar Intézet új szerepéről: „Amelynek révén a szigorúan vett tudományos érdekek ápolása mellett alkalom kínálkozik arra is, hogy a magyarság felől általában a művelt nyugat számára megbízható tájékoztatás nyújtassék. E célból dr. Gerevich Tibor egyetemi m. tanárt, magyar nemzeti múzeumi őrt szándékozom a Római magyar Történeti Intézethez igazgatói minőségben kinevezni és kiküldeni, hogy az intézet újjászervezését előkészítse, és annak működését biztosítsa. Gerevichet egyéni tulajdonságain felül az olasz szakkörökkel való személyi összeköttetései is mindenképpen alkalmassá teszik erre a szerepre.” Az átiratot az MTA Római Magyar Történeti Intézeti Bizottsága február 14-i ülésén tárgyalta s nem támogatta egyértelműen a javaslatot. Gerevich kinevezésére végül csak négy év múlva került sor. Hamarosan azonban újabb megbízást kapott, öccsének és Berzeviczy Albertnek köszönhetően. Öccse, Gerevich Zoltán (1886–1932), a Külügyminisztérium hírszerző osztályának vezetője volt, s mint ilyen egyik meghatározója a hivatalos külföldi „magyarság-propaganda” kialakításának, így az Olaszország felé irányuló kapcsolatok elmélyítésének is. Gerevich fontos szerepet vitt 1920-ban a Corvin Mátyás

¹¹³ Fülep Lajos levelezése. I. 1904–1919. Sajtó alá rend. F. Csanak Dóra. Budapest, 1990. 376–377. Fülep kifogásolta utazásukat.

¹¹⁴ Prokoponné Stengl Mariann: *Az esztergomi Keresztény Múzeum története*. Esztergom, 1977. 10–11.

¹¹⁵ A levél egy aukción bukkant fel 2001-ben. Az idézet a katalógusból származik: az *Árkánum Antikvárium 7. aukciója*. Budapest, 2001. 30.: no 165. „kivel indultam s tanszékre concurráltam” – valószínűleg Hekler Antalra utal.

Magyar–Olasz Tudományos, Irodalmi, Művészeti és Társadalmi Egyesület létrehozásában. Ennek elnöke Berzeviczy Albert, az MTA elnöke, főtítkára, majd Berzeviczy halála után, 1936-ban elnöke lett.¹¹⁶ 1922. március 11-én Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter a MOB rendes tagjává nevezte ki, mint a minisztérium „egyházművészeti szakmegbízottját”.¹¹⁷ 1922. május 11-én az MTA levelező tagjává választották, egyik ajánlója Hekler Antal volt. 1922. május 5-én a minisztertanács hozzájárult kinevezéséhez Rómába, hogy az olasz állam által a Római Magyar Akadémia lefoglalt épülete, illetve a modenai Corvina-kódexek ügyében tárgyaljon. Munkája sikerre vezetett, a zárlatot feloldták, Arduino Colasantinak, az olasz állami gyűjtemények főfelügyelőjének, minisztériumi államtitkárnak, Gerevich barátjának köszönhetően, aki az ügyben a miniszternek referált. Gerevichet 1923-ban kinevezték az intézet igazgatójának, Fraknói Vilmos és Berzeviczy Albert hathatós támogatásának köszönhetően. Gerevich 1930-ig az intézet igazgatója maradt, majd kurrátora lett. Annak ellenére, hogy a későbbiekben „alárendeltebb szerepet” játszott az intézmények életében, a későbbi igazgatók – Miskolczy Gyula, Koltay-Kastner Jenő, Genthon István – regnálása idején is, egészen 1944-ig, hathatósan tudott beleszólni azok működésébe és érvényesíteni tudta akaratát.¹¹⁸ Gerevich Tibort 1924. november 8-án az egykori, ismét jogaiba helyezett Czobor Béla-féle Keresztényrégészeti gyűjtemény élére nevezték ki, mint nyilvános rendes tanárt. A kettősség a Hekler-féle művészettörténeti tanszékkal, azaz a két professzorátus Gerevich haláláig fennállt. A gyűjteményt 1926-ban intézetté alakították át, de csak 1930-tól viseli a Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézet nevet. Gerevich 1930. július 5-én az Országos Egyházművészeti Tanács ügyvezető alelnöke lett¹¹⁹, s még abban az évben a Velencei Biennále kormánybiztosa. 1934-ben a Comité International d'Histoire de l'Art állandó titkárává választották, 1934. május 11-én az MTA rendes tagja lett. 1933. november 21-én az egy éve hivatalban lévő miniszter, Hóman Bálint, felmentette Kertész K. Róbertet, s ifj. Wlassics Gyula államtitkárt bízta meg a Műemlékek Országos Bizottsága vezetésével. Őt a következő év elején, 1934. január 11-én követte Gerevich Tibor, a miniszter bizalmi embere, mint elnök, aki már 1922 óta a MOB rendes, illetve a kilenc tagú állandó végrehajtó bizottság tagja volt.¹²⁰ Ezt a pozíciót a MOB 1949-es megszűnéséig töltötte be. 1935-ben Corvin-

¹¹⁶ Pritz Pál: Magyarságkép és külföldi propaganda a húszas évek első felében. *Századok*, 128, 1994, 6. 1095–1096.

¹¹⁷ Granasztóiné Györfly Katalin: A Műemlékek Országos Bizottságának tevékenysége a trianoni békekötés után (1920–1934). *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Szerk. Haris Andrea, Bardoly István. Budapest, 1996. 146., 162.: 9. jegyzet; A kultuszminisztérium egyházművészeti referensévé... *Magyar Iparművészet*, 23. 1920. 50. Programját ld. Gerevich Tibor: Egyházművészetünk jövője. *Magyar Iparművészet*, 23. 1920. 27–31.

¹¹⁸ Ujváry 1995. 22–29.; Tusor Péter: *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*. Budapest – Róma, 2004. LV.: 177. jegyzet, LVIII.: 201. jegyzet, LXII.: 220. jegyzet és LXVII.

¹¹⁹ P. Szűcs 1974. i. m. 160., 180.: 11. jegyzet.

¹²⁰ Gerevich kinevezése: KÖH Tudományos Irattár, 19/1934. A MOB január 22-i ülésének jegyzőkönyve.

koszorúval, 1936-ban az Olasz Koronarend nagy tiszti keresztjével tüntették ki. Tagja volt a római Accademia Pontificiának, a Nápolyi Királyi Akadémiának, a Belga Királyi Tudományos és Művészeti Akadémiának, valamint a római Accademia di Santa Lucának. 1940–1944 között a *Szépművészet* című folyóirat tényleges szerkesztője volt. A II. világháború után ismert németellenességére való tekintettel igazolták. 1945. június 6.–1946. július 24. között az MTA igazgatósági tagja volt, majd 1949. október 31-én visszaminősítették tanácskozó taggá. Akadémiai tagságát 1989. május 9-én állították helyre. 1954. június 11-én szívbetegségben hunyt el Budapesten.”¹²¹

Jelen tanulmány első fejezete egy olyan nagyobb írásnak, mely Gerevich portréját az őt ért támadások görbe tükrében láttatja, így törvényszerű a negatív vonások túlsúlya. A Tanácsköztársaság után több intézmény élén is hatalmi pozícióba került Gerevichet értelemszerűen más szempontú támadások érték a továbbiakban, bár Hoffmann Edit kritikája révén a tudományos bírálatok is folytatódtak, ismét a németellenes és olaszbarát elfogultságok a művészettörténeti levezetésekbe való reflektálatlan átültetése okán: „Gerevich téziseinek vitája így a húszas-harmincas évek módszertani vitáinak részévé vált, s legélesebb megfogalmazását a bécsi művészettörténeti iskola, különösen a Dvořák-iskola követőitől kapta. Dvořák felfogásában Gerevich pontosan ismerte fel a magyar középkorra vonatkozó saját felfogásának ellentétét, s egyben az új cseh nemzetállam művészettörténeti azonosságtudatának egyik legfontosabb forrását. Régi vitapartnere, Hoffmann Edith 1937-ben publikált kritikai megjegyzéseiben nemcsak a Gerevich által felvázolt nemzeti fizionómia érvényességét vonta kétségbe, szembeszegezve a józan mérséklettel mindekelőtt a ditirambikus kicsapongásnak irodalmi, költői megnyilatkozásait, hanem kétségbe vonta a Gerevich által alkalmazott kritériumok érvényét is.”¹²² Hoffmann Edith ugyanis a *Jegyzetek a régi magyar táblaképfestészethez* című művében görcső alá veszi Gerevich datálásait és attribúcióit éppúgy, mint az olasz hatások genetikus levezetéseit. Hoffmann szerint a táblaképek kompozícióihoz jelentős mértékben hozzájárultak azok a metszetek, amelyek Magyarországra a XVI. században német területről, pl. Nürnbergből érkeztek. Dürer metszetei Hoffmann szerint 23 hazai műemlék 83 festményére gyakoroltak hatást. Ehhez képest „egyetlen példát sem tudunk felhozni arra, hogy olasz metszetet másoltak volna Magyarországon” – állítja Hoffmann, – „még akkor sem, ha a miniaturákat belevonjuk vizsgálódásainkba.”¹²³ A sok tárgyyszerű helyesbítés után ez már nyílt konfrontáció volt Gerevich nézeteivel, aki mindenhol olasz előképeket feltételezett. Hoffmann az érvelést így folytatja. „A mű-

¹²¹ Az életrajzi összefoglalást és hivatkozásokat Bardoly István dolgozatából vettem át: Bardoly 2006. 11–12. A hosszas idézésre azért volt szükség, hogy az *Enigma* olvasója az egész életpályáról képet formálhasson, mivel jelen tanulmány a Tanácsköztársaságig kíséri csak el hőst. Bardoly mellett Százados László és Szakács Béla Zsolt is részletes pályaképpel szolgál.

¹²² Marosi 2005. i. m. 154.

¹²³ Hoffmann Edith: *Jegyzetek a régi magyar táblaképfestészethez. Archaeológiai Értesítő*, 50. 1937. 10–12.

helyek csak német metszetekkel voltak felszerelve. Ennek a ténynek több magyarázatát is lehet adni. Először a német metszetek sokkal alkalmasabb anyagot szolgáltatottak, mint az olaszok; gyakran mindjárt kész sorozatokat s az egész oltár képanyaga egy fogásra készen volt. Aztán meg több is a mese a német metszetekben, mint az olaszokban, s ezért alkalmasabbak is a népszerű felhasználásra, mint az olaszok. [...] A másik magyarázat az, hogy a kereskedelmi összeköttetések a polgárság részéről mégiscsak élénkebbek voltak Németországgal, mint Olaszországgal [...] végül emlékeink jobbára a nagyrészt németajkú lakosság területeiről maradtak fenn...”¹²⁴ Majd a konkrét művészettörténeti kifogásokon túl Gerevich nemzetkarakterológiai levezetéseinek is megsemmisítő bírálatát adja a „kópiákból egy festő nemzetiségére gyakran igen, de lelkületére, sőt népi lelkületére biztonsággal következtetni nem lehet” kezdetű bekezdésben. Miután hosszasan idézve Gerevichtől ízekre szedi annak az ideálisan elképzelt nemzeti jegyek alapján véghezvitt attribúcióit, így csattan fel: „S végül legyünk őszinték! Tegyük már félre a nemzeti elfogultság káros szempontjait. Milyen alapon fogjuk össze egységre a Magyarország különböző vidékein lakó művészek lelkületét? Az alföldi, dunántúli, felvidéki és erdélyi lakosságát?”¹²⁵ Gerevichről azonban leperegnek a szakmai érvek, egy cseppet sem bizonytalanítják el, tárgyyszerű cáfolatukra, vagy vitára sem érez ingert. Sőt, mindvégig ragaszkodott ahhoz a véleményéhez, amit már 1931-ben így fogalmazott meg Hoffmann Edithről: „nem lehet elhallgatni, hogy olyan időben, midőn a cseh–szláv műtörténeti fajelmélet az elfogulatlan külföldi kutatók előtt már hitelét veszítette, egy különben igen érdemes magyar hölgykutató a magyar miniatúrafestészet egy részét érthetetlen nagylelkűséggel, tévesen, indokolatlanul áldozta fel a cseh gyarmatosításnak. Szerencsére a magyar önkicsinyülésnek ezek a régebben gyakori kórtünetei mind ritkábbak lesznek a magyar műtörténetírásban...”¹²⁶ Az, hogy ez a „ritkulás” egyenes összefüggésben van azzal, hogy ő ennyire nyilvánvalóan, *expressis verbis* a művészettörténet tudományos érdekei fölé helyezte a közvetlen politikai érdekeket, fel sem merült benne. Olyannyira nem tűnt fel neki, hogy az általa irányított *Szépművészet*-ben később készséggel engedte Hoffmann Edithet publikálni, és bár ugyanoda ő maga írt Hoffmann Edith Szinyei-könyvéről eléggé kritikus hangvételű recenziót, a lapban jelentek meg Hoffmann munkásságát dicsérő passzusok is¹²⁷. Gerevich Hoffmann-recenziójában így ír: „A művészről rajzolt, s hozzá méltó képnek értékét nem akarjuk kisebbiteni, ha egy-egy részletre vonatkozó megjegyzést teszünk.”¹²⁸ Az udvarias felütés után, azonban sorjáznak a kifogások, s köztük megint politikailag színezettek is, így: „Bármennyire is divat ma keleti vérségünk hangsúlyozása és kultúránk keleti átszínezése, állást kell foglalnunk Hoffmann Edith azon beállításával szemben is, hogy

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Uo., 23.

¹²⁶ Gerevich Tibor: Művészettörténet. In: *A magyar művészettörténet-írás programjai*. Összeáll. és bev. Marosi Ernő. Budapest, 1999. 226

¹²⁷ Pl. *Szépművészet*, 3, 1942, 6. 110.

¹²⁸ Gerevich Tibor: Hoffmann Edith: Szinyei Merse Pál (1845–1920). *Szépművészet*, 4, 1943, 11. 224.

mintha Szinyei „tragikuma” lett volna, hogy „Európa keleti oldalán születve, körülményei és vérmérséklete keletiek voltak, szelleme viszont a leghaladóbb nyugati szellem.”¹²⁹ A magyar műveltségnek ez a drámai elmélete hamis, mert a magyarság életkörülményei Szent István óta lényegileg nyugatiakká változtak...”¹³⁰ Ugyanilyen átlátszóan átpolitizált az a szempont is, ahonnet nézve Szinyei Merse Pál késői, a Majális utáni művészetét méltatja: „Szinyei művészi fejlődése a majális után sem állott meg. (...) Későbbkori műveinek elbűvölő hatása a magyar föld poézisének, a magyar kedély derűjének kifejezésében van, ami megkülönbözteti a franciáktól, németektől, s minden más nemzettől.”¹³¹ Gerevich még ilyen későn, 1943-ban is a legegyszerűsítőbb nemzetkarakterológiai érveléssel ment szembe azzal a szakmai konszenzussal, mely mondjuk a *Pacsirtát*, vagy a *Lilaruhás nőt* visszaesésnek tartja a *Majális* protoimpresszionista értékeihez képest. És itt a hangsúly nem a fejlődéstörténeti szakmai konszenzus elutasításán van, hanem az attól való elhatárolódáson, hogy a nemzeti művészet mértékét bárki is egyetemes mércével mérje. De a Gerevichsel kapcsolatos szakmai kifogásokon túl egyre inkább előtérbe kerülnek a kortárs művészettel, a nemzetközi reprezentációkkal, a velencei biennálékkal, a római iskolásokkal kapcsolatos, a szelekcióra vonatkozó kérdések, s ezzel együtt azok, amelyek a hatalommal való élés és visszaélés problémájára vonatkoznak. Ahogyan ezt Gogolák részben már idézett Gerevich-portréja is elénk tárja, a legfőbb probléma nem az, milyen világnézetet vall az ember, hanem, hogy azt hogyan képviseli:

„Gerevich professzor úr rögtön megáldott, mert ez szokása és joga volt, hiszen egész lénye sugárzott valami tudatos római kardinálsi fenséget és kegyességet, de nem követelte tőlem jószágosan, hogy letérdeljek előtte a kávéház közepén. Ha jól emlékszem, egy fiatal, méla és azért önérzetes Eötvös-kollégiumi irodalomtanár (gondolom, Keresztury Dezsőnek¹³² hívták az illetőt) végzetesen meggyűlölte ezért a kiváló professzort, ezt a jellegzetesen latin-barokk egyéniséget, mert azt kívánta tőle kártyaparti közben, mellékesen (mármint Gerevich kártyázott és ködös téli délután volt), hogy térdeljen le, meg fogja áldani. Ennek a kölcsönös félreértésnek, vagyis vonakodásnak számos kultúrpolitikai következménye lett utóbb, de erről itt most hallgatok.

¹²⁹ Uo., 225.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Uo.

¹³² Keresztury Dezső (1904–1996), irodalomtörténész, író, az MTA tagja. 1928-ban, mint Eötvös Collegista, a budapesti egyetemen szerzett bölcsészdoktori és magyar-német szakos tanári diplomát. 1924–1926, illetve 1928–1930 között a bécsi és a berlini egyetemen tanult. 1929–1936 között a berlini egyetem magyar lektora, a Collegium Hungaricum könyvtárosa. 1936–1950 között az Eötvös Collegium szakvezető tanára, 1945-től 1950-ig igazgató. 1945–1951 között a budapesti egyetem irodalomtörténet magántanára. 1937–1944-ben a *Pester Lloyd* kulturális rovatvezetője. 1945–1947 között, mint parasztpárti politikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1948–1950 között az MTA Könyvtárának főkönyvtárosa, majd 1950-től 1971-ig az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának munkatársa, a színháztörténeti osztály vezetője.

Latinitás! Igen, ez Gerevich Tiborral annyira összenőtt, az italianitás nagykövete volt Magyarországon, az olasz szellemet hirdette a terjeszkedő germán szellem ellen és sok benső hívének titokban (igenis csak titokban) fájt, hogy még *Jakob Burckhardt*ról is fensőségesen nyilatkozott, mint aki nem érti a reneszánszt, rossz a kormeghatározása, alapjában véve nehézkes északi stb. Gerevich professzor úrról dél derűje, Assisi tömény édessége, Róma méltósága áradt: tele volt kegyes és méltóságteljes katolicizmussal, de igen értette közben az életet, *ismerte Itália összes kocsmáit és kegyhelyeit egyszerre*, szívesen ült apró kávéházakban, áldást osztott a magyar kiállítás alkalmával a lembergi bordélyház magyarbarát és bűnbánó perditáinak és így tovább. [...] Szűkebb társasága pár felnőtt fiatalember, pár beérkezett magántanár volt a tanár úrnak, ezek alkották az asztal lényegét, hol *csakis a római iskoláról lehetett dicsőően beszélni, de Rippl-Rónairól szigorú ítélet hirdette két feketekávé között, hogy nem tudott rajzolni* és felületes és korszerűtlen párisi: csak a vendégként megjelenő *Oltványi Imre* őrizte itt meg ítélete és francia szelleme függetlenségét és *Szönyi István* meg *Pátzay Pál* óvatos önállóságát. Ők is a magyar római iskola növendékei voltak, de több önjoggal, mint ez később kiderült, a többiek mind *boldogan elfogadták az 1930-as évek divatos klasszicista olasz manírját*, az írók, tudósok, művészettörténészek, akik ösztöndíjat, állást, magántanárságot, dekórumot akartak, szemrebbenés nélkül szajkózták az elbűvölő Gerevich professzor úr nézeteit, aki mellel szólna minden emberi bájosága közepette sem szerette, ha neki ellentmondanak és kétségbe vonják *ennek a szekunder olasz édességnek jogosultságát*. Én néha merészeltem, de *Genthon István* nagyon haragosan nézett rám és szégyenkezett, hogy idehozott. Hát hogyne, hiszen Gerevich Tibor professzor úr az akkori mindenkor örökös kultuszminiszternek legjobb barátja és a magyar művészetpolitika grandiózus irányítója, korlátlan ura volt, tőle függött minden ösztöndíj, külföldi küldetés, tőle az ifjakra szórt kedvezések, – hát hogyne vetették volna magukat boldogan alá e befolyásnak! – ez is fiatalságunk egyik még kimondatlan tragédiája volt.

Nem, nem arról van itt szó, hogy Gerevich Tibor tanár úr, dús fürtjével, felvidéki, sárosi eredetével, Kassa iránti romantikus rajongásával, magyarságával, ahogy védte műemlékeinket a német eltulajdonítás ellen, kegyes katolicizmusának dekorációjával, latinitásával, olaszságával valami elítélendő és elrettentő jelenség lett volna, – ellenkezőleg, a legbájosabb és legkedvesebb emberi lények egyike volt, akivel valaha csak találkoztam.”¹³³

(Következő számunkban folytatjuk.)

¹³³ Gogolák Lajos Szekfű Gyula és Gerevich Tibor kávéházi asztalairól. *Enigma*, 16. no. 59. 2009. 156–158.

Collegium Hungaricum, Róma, igazgatói szoba.
MNM Történeti Fényképtára, ltsz. 3424/1958.

FÜGGELÉK
ÉBER LÁSZLÓ LEVELE WILDE JÁNOSNAK, 1916¹³⁴

Kedves Barátom,

Igen köszönöm nagyon kedves, meleg sorait, amelyek annál jobban estek nekem, mert az Ön véleményére sokat adok. Sajnálom, hogy nem volt módjában G. cikkét olvasnia¹³⁵; – máris megvan a hatása, ugyanis – még az én válaszom megjelenése előtt – általános a vélemény, hogy ezzel lehetetlenné tette magát.

Ami a katedrát illeti, a dolgot egyelőre elrontották, amennyiben a kar, Beöthy¹³⁶ indítványára felkérte Pasteinert¹³⁷, hogy amíg a tanszék nem lesz betöltve, saját

¹³⁴ A levelet közreadja Molnos Péter, Bardoly István. Lelőhelye: MNG Adattár, ltsz. 20151/1979/247. Boríték előoldalán: Herrn Johann Wilde, Wien, VIII Widenburggasse 11. Bélyegző: Budapest 916 július 31. Boríték hátoldalán: Dr. Éber, Budapest, Állatkerti út 1.

Éber László (1871–1935), művészettörténész, az MTA tagja. 1894-ben doktorált Pasteiner Gyulánál a budapesti egyetemen. 1897-től a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozott, majd 1904-től a Műemlékek Országos Bizottsága előadója. 1906-ban magántanár lett a budapesti egyetemen. 1919-ben átszervezte és vezette a bizottságot, ezért 1921-ben nyugdíjazták és az akadémiáról is kizárták. 1921-től a Stadler Vas-kereskedés Rt. egyik igazgatójaként dolgozott, munkája mellett fordított, szerkesztett és tanulmányokat, recenziókat publikált a progresszív gondolkodású értelmiség orgánumaiban: *Ars Una*, *A Műbarát*, *A Műgyűjtő*, *Magyar Művészet*. Wilde János (1891–1970), művészettörténész. A budapesti egyetemen művészettörténetet, régészetet és filozófiát tanult 1909–1914 között. Részt vett Beöthy Zsolt egyiptológiai gyűjteményének feldolgozásában Mahler Ede munkatársaként. 1918-ban Bécsben Max Dvořáknál doktorált. 1914–1920 között a Szépművészeti Múzeumban dolgozott. 1919-ben a Múzeumi Direktórium tagja, az egyetem előadója, részt vett a Műkincseket Társadalmasító Bizottság tevékenységében. 1923–1938 között a Kunsthistorisches Museum segédmuzeológusa. 1938-ban Londonba költözött és a National Gallery munkatársa lett. 1940–1941-ben korábbi állampolgársága miatt Kanadába deportálták. 1941-től a Courtauld Institute tanára, majd igazgatóhelyettese, 1947-től a londoni egyetemen tanára, 1950-től professzor.

¹³⁵ Utalás arra a vitára, amely Fabriczy Kornél kötete kapcsán Gerevich Tibor és Éber László között kialakult. (A vitáról részletesebben: Markója Csilla: Gerevich Tibor görbe tükrökben, jelen számunkban.) Ld. *Fabriczy Kornél dolgozatai*. Ford. Rózsaffy Dezső, átnézte: Éber László. Bev. Berzeviczy Albert. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadóvállalata, 1914. – A kötetről Gerevich Tibor írt recenziót, erősen kifogásolva a fordítást. Ld. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 35. 1915. 378–384. A recenzióra Éber László válaszolt. Ld. *Akadémiai Értesítő*, 27. 1916. 574–581., amire Gerevich viszontválaszt közölt: *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 36. 1916. 261–263.

¹³⁶ Beöthy Zsolt (1848–1922), irodalomtörténész, esztéta, az MTA tagja. 1867–1871 között a budapesti, bécsi és müncheni egyetemen tanult. 1877-ben doktorált. 1878-ban magántanár. 1883-tól a budapesti egyetemen az esztétika rendkívüli, 1886-tól nyilvános rendes tanára. 1915–1916 között rektor. 1900-tól a Kisfaludy Társaság elnöke, 1903-tól főrendiházi tag, 1911–1919 között a Magyar Irodalomtörténeti Társaság első elnöke.

¹³⁷ Pasteiner Gyulát, a művészettörténet tanszék vezetőjét 1916 júliusában nyugdíjazták, a tanszékve-

magát helyettesítse. Ez lehet egy vagy két félév. Tehát van idő az offenzíva előkészítésére, ámbar én nem tudom, hogyan kell ezt csinálni. Valószínű, bár abszurdum, hogy P. mint helyettes tanár, maga is benn lesz a jelölő bizottságban és akkor nem lehet semmit sem előre látni. Úgy hallom, G.-t nem nagyon portálja. Különben legújabban Mellert¹³⁸ is erősen emlegetik. Beszéltünk is erről együtt, a legbarátságosabban és megegyeztünk abban, hogy bármint fordul is a dolog, ez húsz évi zavartalan jó viszonyunkat nem fogja megzavarni. Azt hiszem, hogy Majovszky¹³⁹ akarja Mellert (az én kárpótlásomra műegyetemi tanszéket is emlegetett), Past. azonban nagyon erősen ellene lesz és nem hiszem, hogy a kar őt favorizálná. (Mindezt persze a legbizalmasabban írom).

Így tehát van még idő az idegek acélozására és remélem képes leszek minden eshetőségnek lelki egyensúllyal, derűlten szemébe nézni.

15.-én utazom Nyitrára kb. egy hónapra és teljes energiával csinálom a leltárt.¹⁴⁰ Ez kedves munka lesz, inkább pihenés. Mily kedves lenne, ha itt meglátogatna. Kérném, legyen szíves már most pesti címét megírni, hogy én Nyitráról tudathassam a magunkét.

Különben még elutazás előtt, most a napokban, hosszabb tanulmányt kell írnom a Magyar Iparművészetbe a most lezajlott Erzsébet-pályázatról.¹⁴¹ Örömmel vállalkoztam erre, mert elvi fejtegetésekre is alkalom kínálkozik és úgy érzem, fölfrissíti az embert, ha olykor-olykor mai művészeti problémákat feszeget. Vagy talán erről is azt fogják mondani, hogy a tudomány méltóságának derogál?

Egyébbel is foglalkozom. A Fraknoi-féle művészettörténet kéziratának (én az Árpád-kori művészetet írom) karácsonyig készen kell lennie.¹⁴² Hát nekiduráltam

zetésre azonban csak 1917. június 30-án írták ki a pályázatot. Az egyetem az interregnumra való tekintettel Pasteinert bízta meg a helyettesítéssel. Pasteinerről ld. még Gerevich Tibor az Eötvös Collegiumról. Jelen számunkban, 18. jegyzet.

¹³⁸ Meller Simon (1875–1949), művészettörténész. 1894-től modern filológiát, majd művészettörténetet tanult a budapesti egyetemen Pasteiner Gyulánál 1898-ban doktorált. Közben a berlini egyetemen folytatott művészettörténeti tanulmányokat 1896–1897-ben. 1899-ben magyar–német–francia szakos tanári oklevelet szerzett. Egy évet Olaszországban és Párizsban töltött. Külföldi tanulmányútjairól visszatérve 1901–1924 között a Szépművészeti Múzeum munkatársa volt. 1910-től a Grafikai Osztály vezetője. A Tanácsköztársaság alatt egyetemi tanárrá nevezték ki, ezért 1919 után egy rövid ideig külföldön élt, majd ismét a Szépművészeti Múzeumban dolgozott. 1927-ben nyugdíjazták. Münchenbe költözött, majd 1933-ban Párizsba.

¹³⁹ Majovszky Pál (1871–1935) műgyűjtő. 1894–1917 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti ügyosztályán dolgozott. 1925–1935 között ő szerkesztette a korszak legjelentősebb magyar nyelvű művészeti folyóiratát, a *Magyar Művészetet*.

¹⁴⁰ A Műemlékek Országos Bizottsága 1916. május 15-én tartott rendes ülésén hozott határozatot „hazánk műemlékeinek leltározására, illetőleg rendszeres leíró lajstrom alakjában teendő közzététele iránt”. Éber László „előadó a folyó év nyarán Nyitra város műemlékeinek leírását óhajtaná elkészíteni”. KÖH Tudományos Irattár, MOB-iratok, 1916/196.

¹⁴¹ Erzsébet királyné emléksobora. *Magyar Iparművészet*, 15. 1916. 217–222.

¹⁴² Nem tudunk közelebbit a Fraknoi Vilmos, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőség-

magam az anyag átgondolásának és úgy látom, jó dolog lesz. Közben elolvastam Pauler kétkötetes könyvét¹⁴³, nagy okulásomra. Nyitráról hazajövet azonnal nekilátok és egyhuzamban megírom az egyébiránt nem nagy terjedelmű dolgozatot.

Azután még Beöthyt kell befejeznem! Csak valaha oly helyzetbe kerülnék, hogy semmi kötelezettség se nyomná vállaimat! Nem hiszem, hogy megélem.

Egészségem a lehető legjobb, csak olykor reá kell parancsolnom idegeimre, hogy csöndesen legyenek. Mindig sikerül, ámbár néha nagy erőfeszítésbe kerül. Feleségem öccse a Strypánál volt a 16-osokkal.¹⁴⁴ Bár Pogány¹⁴⁵ Besztercebányáról megnyugtatót, hogy valószínűleg elfogták, sorsa kétséges, és szegény feleségem, kinek öccse az egyetlen verrokona, nagyon aggódik. Az ilyesmit nem háríthatja el az ember magától.

Végezetül egy kis csemege – részlet Gerevich bírálatából. Az eredeti fogalmazásban, amelyet kefelevonaton olvastam, lehordta a Fabriczy-cikkek kiválasztását. Utólag aggályai támadtak: hátha Berzeviczy¹⁴⁶ végezte azt, hát nagyon földicséri. Erre előállok: azt bizony én csináltam. Ez fájni fog.

Különben elálltam attól a szándéktól, hogy különnyomatot csináltatok a válaszból: ez tolakodó és – most nyáron – hasztalan is lenne. Hát csak szept. 15.-én fog az Akad. Értesítőben megjelenni.

Ejnye, de sokat írtam! Talán jól esik.

Szívből üdvözlí igaz híve

Éber László

gének vezetője által tervezett kötetről. Feltételezhető azonban, hogy ez volt évekkel később publikált tanulmánya megírásának indítéka: Éber László: Magyarország árpádkori művészete. 1. *Műbarát*, 2. 1922. 73–84., 97–108., 121–138., 161–168.

¹⁴³ Pauler Gyula. *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I–II. Budapest, 1893.

¹⁴⁴ Folyó Galíciában. A monarchia és az orosz csapatok véres harcainak színhelye.

¹⁴⁵ Pogány Kálmán (1882–1951), művészettörténész. A budapesti egyetemen szerzett 1907-ben bölcsész-doktori oklevelet. 1920-ig a Szépművészeti Múzeum munkatársa, ahonnan, mint a Művészeti és Múzeumi Direktórium megszervezőjét, elbocsátják. 1945-ig szabadfoglalkozású. 1923–1924 között az *Ars Una* című folyóirat alapító főszerkesztője. 1945-ben rehabilitálták, s mint múzeumi főigazgatót nyugállományba helyezték.

¹⁴⁶ Berzeviczy Albert (1853–1936), konzervatív kultúrpolitikus, esztéta, történész, az MTA tagja. 1881-ben szabadelvű párti, majd 1910-től nemzeti munkapárti országgyűlési képviselő. 1887-től 1894-ig vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkár, 1895–1898 között a képviselőház egyik alelnöke. 1903–1905 között a Tisza kormány kultuszminisztere. 1905–1936 között az MTA elnöke. 1917-ben főrendiházi taggá nevezték ki. 1923-tól a Kisfaludy Társaság elnöke, 1927-től felsőházi tag, 1932-től a Magyar Pen Club elnöke. Gerevichsel jó kapcsolatot ápolt. Gerevich ismétlődő olasz útjai során anyagot gyűjtött Berzeviczy Aragoniai Beatrixról készülő forráskiadásához, amely 1914-ben jelent meg. 1920-ban a Corvin Mátyás Magyar–Olasz Tudományos, Irodalmi, Művészeti és Társadalmi Egyesület elnöke lett, melynek főtitkára Gerevich Tibor volt.